

ÚČAST ČESKOSLOVENSKA NA ZŘÍZENÍ SPOJENÉHO ÚSTAVU JADERNÝCH VÝZKUMŮ (DUBNA, RUSKO) A ZASTOUPENÍ V JEHO PRVNÍM ŘEDITELSTVÍ

EMILIE TĚŠÍNSKÁ

Motto:

„*A poslední prosba. Neposílejte nám, pokud to je možné,
tajné spisy a neoznačujte doma za tajné naše spisy,
které jsme tak my sami neoznačili.“*

[V. Votruba, na závěr dopisu J. Kožešníkoví, Dubna 21. února 1957]

PARTICIPATION OF CZECHOSLOVAKIA IN THE ESTABLISHMENT OF THE JOINT INSTITUTE FOR NUCLEAR RESEARCH (DUBNA, RUSSIA) AND ITS REPRESENTATION IN THE INSTITUTE'S FIRST DIRECTORATE

Within a wider context of the starting international collaboration in nuclear physics and peaceful uses of nuclear energy in the 1950s, this article outlines Czechoslovak participation in the establishment of the Joint Institute for Nuclear Research (JINR) in Dubna (Russia) in 1956. The Institute was intended to serve as a parallel to the European Laboratory for Nuclear Research (CERN) for countries of the Eastern Bloc. The article includes a 'memory record' describing how Czechoslovakia was in January 1956 invited to participate in the creation of the Institute. Next, the article outlines the composition and contributions of the Czechoslovak delegation at a meeting of eleven founding states in Moscow in March 1956 and investigates the circumstances of election of Václav Votruba (1909–1990), a Czechoslovak theoretical physicist, to the post of Vice-Director of the Institute and his subsequent activities in this function in 1955–1959. The article also describes a visit of the Institute by a Czechoslovak governmental and Communist Party delegation headed by President Antonín Zápotocký in January 1957 and subsequent pardon, which the President granted to V. Votruba's PhD student and collaborator Miloš Lokajíček (1923–2019), who was in 1954 sentenced to seven years in prison for participation in a Catholic association called 'The Family'.

Keywords: international scientific collaboration – Joint Institute for Nuclear Research in Dubna – Czechoslovak nuclear and particle physics – 1950s – Václav Votruba (1909–1990)

DOI: 10.14712/23365730.2021.3

Československo bylo jednou z jedenácti signatářských zemí Dohody o zřízení Spojeného ústavu jaderných výzkumů, která byla podepsána 26. března 1956 v Moskvě. Československý teoretický fyzik Václav Votruba (1909–1990) byl zvolen jedním z prvních dvou náměstků prvního ředitele Spojeného ústavu jaderných výzkumů D. I. Blochinceva; tento post zastával do března 1959. V příspěvku je uveden širší historický kontext zmíněných událostí podle písemných pramenů nalezených v archivech. Napsání příspěvku bylo motivováno 65. výročím založení Spojeného ústavu jaderných výzkumů (v roce 2021) a připomenutím osobnosti Václava Votruby (od jehož narození uplynulo v roce 2020 již 110 let).

1. Úvod

Zřízení Spojeného ústavu jaderných výzkumů (SÚJV) v roce 1956 bylo na jedné straně součástí úsilí vědců o mezinárodní spolupráci v oblasti výzkumů a mírového využití atomové energie, na druhé straně důsledkem poválečného geopoliticky polarizovaného světa. Odvíjelo se v kontextu řady dalších relevantních událostí na poli mezinárodní politiky, diplomacie a vědecké spolupráce: zřízení a budování Evropské laboratoře jaderných výzkumů CERN, příprava a konání První mezinárodní konference o mírovém využití atomové energie, nabídka a konkretizace dvoustranných mezivládních dohod o sovětské vědecko-technické pomoci Československu, Číně, Maďarsku, NDR, Polsku a Rumunsku při budování středisek pro jaderný výzkum a využití jaderné energie, zasedání Vědeckého výboru OSN pro zkoumání účinků atomového záření (UNSCEAR), diplomatická a vědecko-technická jednání jaderných mocností o zákazu a kontrole zkoušek jaderných zbraní, přípravná jednání o Mezinárodní agentuře pro atomovou energii (IAEA) apod.

O československé účasti na zřízení (budoucího) SÚJV v Sovětském svazu se rozhodlo primárně na úrovni ústředních orgánů KSČ a tehdejšího Vládního výboru pro mírové využití atomové energie (VVAE) při předsednictvu vlády.¹ Po podpisu mezivládní Dohody o zřízení SÚJV a po zrušení VVAE byla agendou československé spolupráce s SÚJV vládou pověřena Československá akademie věd (ČSAV). Prostředníkem v počáteční komunikaci o SÚJV bylo československé velvyslanectví v Moskvě.

Příznačným rysem doby bylo, že i jednání o spolupráci deklarované jako výzkum a mírové využití jaderné energie byla většinou klasifikována jako „tajná“ nebo dokonce „přísně tajná“. U dokumentů v českých a slovenských archivech byl dobový stupeň utajení již zrušen, jsou však rozptýleny v různých fondech a jsou jen zlomkovité. Z ruských archivů je zatím dostupná pouze část relevantních dokumentů z 50. let 20. století. Postihnout všechny dobové souvislosti československé účasti na zřízení Spojeného ústavu jaderných výzkumů je proto úkol pro dlouhodobější a mezioborové bádání; důležité jsou při tom také historické paralely účasti jiných zemí na zřízení Spojeného ústavu jaderných výzkumů a navazování spolupráce s CERN.²

¹ Vládní výbor pro výzkum a mírové využití atomové energie (VVAE) byl oficiálně zřízen vládním nařízením č. 30 z 10. června 1955, konstituoval se však již usnesením Politického byra ÚV KSČ koncem února 1955. Zřízení tohoto orgánu souviselo jednak s přípravou československé účasti na První mezinárodní konferenci o mírovém využití atomové energie (o jejímž uspořádání bylo rozhodnuto rezolucí č. 810 přijatou usnesením IX. Valného shromáždění OSN 4. prosince 1954), jednak s nabídkou vědecko-technické pomoci při budování středisek pro výzkum a mírové využití atomové energie, která byla učiněna vládou SSSR vládě ČSR počátkem roku 1955. Vládním usnesením č. 19 z 16. června 1956 byl však VVAE zrušen a jeho kompetence (s výjimkou řízení jemu podřízeného Ústavu jaderné fyziky, který byl začleněn do ČSAV) převedeny na ministerstvo energetiky. K tomu podrobněji např. Emilie TĚŠÍNSKÁ, *Z historie Ústavu jaderné fyziky AV ČR*, in: Ústav jaderné fyziky AV ČR – Řež 1955–2005, Řež 2005, s. 7–65.

² K historii CERN i SÚJV existuje poměrně bohatá historiografická literatura. Historické paralely účasti jednotlivých zemí v těchto mezinárodních vědeckých centrech však většinou chybí. Srov. E. TĚŠÍNSKÁ (ed.), *Mezi SÚJV a CERN. Pamětnická ohlédnutí za českou a slovenskou spoluprací se Spojeným ústavem jaderných výzkumů Dubna (SÚJV) a Evropskou organizací pro jaderný výzkum (CERN)*, Praha 2019, s. 7–13 (Úvodní slovo editorky, odkazy v poznámkách pod čarou).

2. Přizvání Československa k účasti na zřízení Východního ústavu jaderných výzkumů jako paralely CERN

Československo bylo přizváno k účasti na založení Východního ústavu jaderných výzkumů, který se měl stát paralelou Evropské laboratoře jaderných výzkumů CERN pro země lidové demokracie, dopisem („pamětním záznamem“) z 18. ledna 1956 zasláným prvním tajemníkem Ústředního výboru KSSS N. S. Chruščovem prvním tajemníkovi Ústředního výboru KSČ Antonínu Novotnému. Text dopisu (v dobovém českém překladu) byl následující:

„Pamětní záznam.

V době konání ženevské konference vyvstala u některých vědců ze zemí lidové demokracie otázka účelnosti toho, aby země lidové demokracie vstoupily do evropské laboratoře pro atomovou energii.

Evropská laboratoř pro atomovou energii má sídlo v Ženevě. Do značné míry byla organizována z iniciativy USA. V práci se zde účastní: Anglie, Francie, Západní Německo, Itálie, Belgie, Holandsko, Švédsko, Norsko, Dánsko, Švýcarsko, Jugoslávie a Řecko.

V roce 1955 se organisátoři této laboratoře usnesli zastavit do 1. ledna 1957 přijímání nových členských států do laboratoře.

Tímto usnesením se pravděpodobně sleduje, aby dveře laboratoře byly uzavřeny pro země lidové demokracie.

ÚV KSSS je toho názoru, že pro socialistické země nemá smyslu vstupovat do evropské laboratoře. Poněvadž tato laboratoř je umístěna ve Švýcarsku a také proto, že se nachází pod kontrolou USA, nebyly by zde vhodné podmínky pro práci vědců našich zemí a v případě, že by nastaly některé nepříznivé změny v mezinárodní politice, mohlo by se stát, že pro naše vědce by se tam práce stala vůbec nemožnou.

Kromě jiného jsou na členech laboratoře požadovány velké náklady na udržování a na výstavbu nových fyzikálních přístrojů. Tyto náklady by se mohly ukázat zbytečnými.

Jsmo toho názoru, že země lidové demokracie, Čínská lidová republika, Korejská lidově demokratická republika, Mongolská lidová republika a SSSR by měly organisovat své východní středisko jaderného bádání, jež by bylo pro výzkum v oblasti atomového jádra vybaveno nejmodernějším zařízením.

Vytvořením východního střediska pro jaderná bádání dostanou členské státy možnost provádět pokusná vědecká bádání v oblasti využití atomové energie na vysoké úrovni.

Pokud jde o evropskou laboratoř, pak nutný vědecký kontakt s ní bude možno udržovat, bude-li k tomu příznivá situace, pomocí výměny pracovníků a výměny dosažených úspěchů, získaných v oblasti bádání.

Otázku vytvoření východního střediska jaderného bádání by bylo účelné projednat na konferenci zástupců zainteresovaných zemí.

Jsmo toho názoru, že na této konferenci by měly být projednány tyto otázky:

- 1) místo, kde má být umístěn ústav,*
- 2) výstavba pokusných zařízení ústavu,*
- 3) příspěvky členů ústavu na jeho výstavbu a udržování,*
- 4) pozvání Indie a jiných zemí,*
- 5) organizace vedení ústavu.*

Jestliže se ukáže účelným umístit ústav v SSSR, pak ÚV KSSS pokládá za možné dát mu k dispozici ústav jaderných problémů, nacházející se v obvodu Moskvy, kde je již v chodu velký cyklotron, umožňující získávat protony s energií 580 milionů elektr. voltů (!), a v tom- též obvodu již vybudovaný kruhový zrychlovač s energií protonů 10 miliard elektr. voltů (!).

Tyto zrychlovače jsou největší na světě. Zatím co evropská laboratoř se teprve buduje a její zrychlovače mohou být uvedeny do chodu teprve za několik let, východní ústav, bude- -li umístěn v uvedeném již do provozu ústavu jaderných problémů, může ihned dát vědcům našich zemí dobré podmínky pro produktivní práci.

Podle našeho názoru bude třeba v nejbližších 2–3 letech vybudovat ještě jeden zrych- lovač vícenábojových (víceštěpných: pozn. překl.) iontů, atomový kotol s velkou hustotou neutronů, laboratorní místnosti a potřebný počet ubytoven.

ÚV KSSS vás prosí, abyste posoudili účelnost výstavby východního ústavu pro jaderná bádání a sdělili nám váš názor.

18. ledna 1956“³

Dopis byl projednán ve schůzi Politického byra Ústředního výboru KSČ (PB ÚV KSČ) 23. ledna 1956. V přijatém usnesení byl sovětský návrh na vybudování Východního ústavu jaderných výzkumů uvítán, byl vysloven souhlas s umístěním ústavu v Sovětském svazu a s konáním porady zástupců oslovených zemí v Moskvě. Náměstkovi předsedy vlády Václavu Kopeckému, který byl zároveň předsedou československého Vládního výboru pro výzkum a mírové využití atomové energie (VVAE), bylo uloženo, aby zajistil a předložil PB ÚV KSČ ke schválení československé stanovisko k nastoleným otázkám a návrh na složení československé delegace na poradu v Moskvě.⁴

3. Historický kontext sovětského návrhu

Sovětský návrh na zřízení Východního ústavu jaderných výzkumů byl reakcí a odpo- vědí na neformální jednání o spolupráci ve fyzice vysokých energií na První mezinárodní konferenci o mírovém využití atomové energie v Ženevě v srpnu 1955 (dále též zkráceně ženevská konference), během nichž byla nastolena a diskutována otázka spolupráce ve fyzice vysokých energií a vstupu zemí východní Evropy do CERN.⁵

³ Národní archiv Praha (dále NA), fond PB ÚV KSČ 1954–1962, i. č. 99, a. j. 81, schůze 23. I. 1956, bod 8.

⁴ Tamtéž, bod 28.

⁵ Ke vstupu do CERN bylo během ženevské konference při neformálních rozhovorech vyzváno Polsko; na polského delegáta P. Szulkina (profesora Varšavské polytechniky a člena korespondenta Polské akademie věd) se v této věci údajně obrátili někteří vědci Francie, Itálie a Jugoslávie. Zároveň na neformálním setkání členů delegací (fyziků) Polska, Československa a Maďarska během konference zazněly návrhy na zřízení východní laboratoře jaderných výzkumů. Б. М. СТАРЧЕНКО – Ю. Г. ШИМАНСКАЯ – И. Ю. ЩЕРБАКОВА (eds.), *История создания ОИЯИ в решениях ЦК КПСС 1955–1958*, Дубна 2015, s. 14. O neformálních jednáních během ženevské konference se zmiňuje také profesor Č. Šimáně ve svých pamětech. Uvádí, že během ženevské konference se sešlo několik účastníků ze zemí východní Evropy na společném obědě. Přítomni byli mj. L. Infeld a M. Danysz z Polska, L. Jánossy z Maďarska, G. Nadžakov z Bulharska a H. Hulubei z Rumunska, V. Votruba a Č. Šimáně z Československa. Oběda se účastnil i zástupce východního Německa, které nebylo oficiálním účastnickým státem konference. „Když se začalo hovořit o výzkumu v oblasti fyziky vysokých energií, tedy oblasti, pro kterou byl už na Západě založen CERN v Ženevě, zjistilo se, že pro tuto oblast fyziky není v našich zemích perspektiva, protože Sovětský svaz nenabídl žádný větší urychlovač. Debata dospěla k názoru, že by bylo žádoucí, sami se začít zabývat stavbou takového urychlovače. V té době byl už znám princip tak zvané

Sovětské stanovisko k této otázce a koncept dopisu o zřízení Východního ústavu jaderných výzkumů připravilo Ministerstvo středního strojírenství SSSR. Pod konceptem datovaným 4. listopadu 1955 byli podepsáni náměstek ministra B. Vannikov a vedoucí fyzik sovětského jaderného programu I. V. Kurčatov. Podle původního návrhu měl být dopis zaslán generálním tajemníkům ústředních výborů vedoucích politických stran Polska, Československa, NDR, Maďarska, Bulharska a Rumunska (uvedeno v tomto pořadí); Čínská lidová republika, Korejská lidově-demokratická republika, popř. další asijské země měly být osloveny až později. Jako nejvhodnější místo pro konání porady o zřízení ústavu byl původně navržen Kyjev nebo Praha, datum konání porady předběžně stanoveno na leden 1956.

V konečném znění dopisu, které bylo schváleno Prezidiem ÚV KSSS 14. ledna 1956, nebylo místo a datum konání porady (konference) o zřízení Východního ústavu jaderných výzkumů specifikováno, byla však do něho již vtělena nabídka na zřízení ústavu v Sovětském svazu na bázi dvou velkých urychlovačů v ústavech AV SSSR. Dopis byl souběžně zaslán i stranickým představitelům ČLR, KLDK, Mongolské lidové republiky a Albánské lidové republiky. Zvláštním dopisem ze 14. ledna 1956 byla účast ve Východním ústavu jaderných výzkumů nabídnuta také Jugoslávii, která již byla členem CERN.⁶

4. Československá účast na ženevské konferenci a předchozí setkání s budoucí Dubnou

První mezinárodní konference o mírovém využití atomové energie, která se konala v Ženevě ve dnech 8.–20. srpna 1955 pod záštitou OSN, se z Československa zúčastnila 17členná delegace vedená hlavním vědeckým sekretářem ČSAV (a členem VVAE) akademikem Františkem Šormem. Členy delegace byli mj. Čestmír Šimáně (ředitel krátce před tím zřízeného Ústavu jaderné fyziky, který byl podřízen VVAE) a Václav Votruba (člen korespondent ČSAV a profesor teoretické fyziky na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy). Jako pracovník vědeckého sekretariátu konference se jí účastnil také Ivan Ůlehla (v té době vědecký pracovník teoretického oddělení Ústavu jaderné fyziky).⁷

Početnou delegaci Sovětského svazu na konferenci vedl akademik D. V. Skobel'cyn, jejími členy byli mj. V. S. Jemeljanov (náměstek ministra středního strojírenství SSSR, v letech 1957–1960 pak vedoucí Hlavní správy pro využití atomové energie při Radě ministrů SSSR), A. V. Topčijev (hlavní sekretář prezidia AV SSSR), D. I. Blochincev (ředitel první sovětské jaderné elektrárny) a V. I. Veksler (ředitel Elektrofyzikální laboratoře AV

silné fokusace, který umožňoval stavbu urychlovačů na vysoké energie, nepoměrně lehčích než urychlovače, které byly stavěny klasickým způsobem. Protože jsem věděl, že ve Výzkumném ústavu vakuové techniky v Praze v Hloubětíně existuje skupina vedená Dr. Seidlem, jejímiž členy byli také L. Šípek a J. Teichman, která by mohla předložit návrh elektronového synchrotronu na tomto principu, prohlásil jsem nezávazně, že bychom se o projekt takového urychlovače mohli pokusit. Rovněž maďarský představitel něco podobného navrhoval.“ Čestmír ŠIMÁNĚ, *Život mezi atomy aneb jak to vše u nás i jinde začínalo*, Ústav jaderného výzkumu Řež a. s. 2005, s. 249–250. K tomu viz též dále oddíl 5 a 6.

⁶ Б. М. СТАРЧЕНКО – Ю. Г. ШИМАНСКАЯ – И. Ю. ЩЕРБАКОВА (eds.), *История создания ОИЯИ*, s. 14–22.

⁷ O složení československé delegace na První mezinárodní konferenci o mírovém využití atomové energie bylo rozhodnuto usnesením vlády č. 1855 z 13. července 1955.

SSSR a autor principu synchrotronu, který formuloval nezávisle na americkém fyzikovi E. McMillanovi).

Na konferenci zazněla řada přednášek o urychlovačích a fyzice částic vysokých energií. V. I. Veksler se v přednášce o principech urychlování nabitých částic, kterou přednesl na jednom z večerních zasedání konference, zmínil také o sovětském „fázotronu“ (synchrocyclotronu) pro energie 580 MeV a dokončovaném „synchrofázotronu“ pro energie 10 GeV, ovšem bez uvedení lokace těchto zařízení.⁸ Tyto urychlovače byly půl roku poté v „pamětním záznamu“ ÚV KSSS nabídnuty jako výchozí experimentální zařízení pro Východní ústav jaderných výzkumů.

Informace o největších sovětských urychlovačích ovšem nebyla pro zahraniční odborníky již novinkou. Někteří měli příležitost je osobně zhlédnout (přínejmenším již provozovaný synchrocyclotron) necelé dva měsíce před ženevskou konferencí, během jedné z exkursí uspořádaných pro zahraniční hosty (veřejného) zasedání AV SSSR o mírovém využití atomové energie, které se konalo ve dnech 1.–5. července 1955 v Moskvě. Z Československa se tohoto zasedání a exkursí zúčastnila delegace, kterou tvořili V. Votruba a tři pracovníci Ústavu jaderné fyziky (ÚJF): ředitel Č. Šimáně, jeho náměstek Jan Urbanec a vedoucí sektoru radiochemie Jaromír Malý. O zasedání a zhlédnutých jaderných zařízeních během exkursí (včetně návštěvy první sovětské jaderné elektrárny) referovali mj. v článku uveřejněném 31. července 1955 v Rudém právu.⁹

O vybudování urychlovače, který by sloužil základnímu výzkumu ve fyzice vysokých energií, se uvažovalo také v Československu. Projekt elektronového synchrotronu se silnou fokusací pro energie 1 GeV byl vypracován v oddělení kruhových urychlovačů Výzkumného ústavu pro vakuovou elektrotechniku (VÚVET) ministerstva (přesného) strojírenství pod vedením inženýrů Jana Váni a Miloše Seidla.¹⁰ Koncem roku 1955, u příležitosti jednání Č. Šimáně a Ladislava Trlifaje (vedoucího teoretického oddělení ÚJF) v Moskvě o konkretizaci sovětské nabídky na školení československých odborníků v jaderných oborech v Sovětském svazu, byl již téměř hotový projekt tohoto urychlovače předložen ke konzultaci sovětským odborníkům jako návrh experimentálního zařízení, které by mohlo sloužit spolupráci zemí východní Evropy ve fyzice vysokých energií. Po rozhodnutí o zřízení Spojeného ústavu jaderných výzkumů v Sovětském svazu, k němuž došlo vzápětí, však bylo od stavby tohoto zařízení v Československu upuštěno.¹¹

⁸ В. И. ВЕКСЛЕР, *Принципы ускорения заряженных частиц*, in: Мирное использование атомной энергии. Материалы Международной Конференции в Женеве, август 1955, т. 16, Москва 1958, s. 82–87.

⁹ Podrobněji E. Těšinská, *K počátkům mezinárodní spolupráce v oblasti mírového využití atomové energie, Bezpečnost jaderné energie* 26 (64), 2018, s. 88–103.

¹⁰ První synchrotron se silnou fokusací, elektronový synchrotron na energii 1 GeV, postavil R. Wilson v roce 1954 na Cornellově univerzitě v USA. Zmiňují se o tom také Č. ŠIMÁNĚ a M. SEIDL v jejich monografii *Urychlovače iontů a elektronů*, SNTL Praha 1959, s. 187, a to s odkazem na přednášku R. Wilsona na konferenci o fyzice vysokých energií v Moskvě v létě 1956. V knize publikovali také fotografii tohoto urychlovače.

¹¹ NA, fond PB ÚV KSČ 1954–1962, i. č. 85, a. j. 69, schůze 21. 10. 1955, bod 24. Srov. též poznámku č. 5.

5. Dohoda o spolupráci ve výzkumu kosmického záření uzavřená na ženevské konferenci

Jedním z výsledků První ženevské konference o mírovém využití atomové energie byla dohoda o účasti zemí východní Evropy na mezinárodním projektu výzkumu kosmického záření. Šlo o účast na prohlížení a vyhodnocení interakcí kosmického záření s atomovými jádry fotografických emulzí ozářených ve stratosféře během tzv. Pádské expedice, která byla organizována britským fyzikem, laureátem Nobelovy ceny C. F. Powellem. Dohoda byla uzavřena na soukromé schůzce představitelů pěti laboratoří zabývajících se výzkumem kosmického záření a elementárních částic v Československu, Maďarsku, NDR, Polsku a SSSR dne 19. srpna 1955. Za Československo se schůzky zúčastnil a dohodu podepsal V. Votruba, za Maďarsko L. Jánossy, za NDR A. Büchner, za Polsko M. Danysz a za SSSR N. A. Dobrotin. Na základě konzultace s vedoucími národních delegací byla stanovena maximální možná výše finančního příspěvku jednotlivých účastníků dohody na zmíněnou expedici (resp. na zakoupení ozářených desek): 1 500 liber ČSR, 500 liber Maďarsko, 1 000 liber Polsko; výše příspěvku NDR a SSSR měla být stanovena dodatečně.

Spolupráce československých, polských a maďarských fyziků byla poté konkretizována na první pracovní konferenci ve Varšavě 4. listopadu 1955. Za Československo se konference zúčastnili Jaroslav Pernegr (vedoucí skupiny studia kosmického záření metodou nukleárních emulzí ve Fyzikálním ústavu ČSAV v Praze) a Juraj Dubinský z Košic (za budovanou vysokohorskou laboratoř kosmického záření na Lomnickém štítu).¹² Nejintenzivněji se v rámci dohody rozvinula československo-polská spolupráce. Z Pádské expedice byly získány ozářené fotoemulze, v nichž byly československou skupinou nalezeny jaderné interakce s tehdy nejvyšší zaznamenanou energií řádově 10^{14} eV/nukleon. J. Pernegr v rámci této spolupráce navrhl a spolu s polskými fyziky rozpracoval tzv. dvoucentrový model interakcí elementárních částic (publikováno v roce 1958). Souběžně probíhala spolupráce na hyperfragmentech, které objevili J. Pniewski a M. Danysz. Na československo-polskou spolupráci navazovala spolupráce československé skupiny s fyziky v Maďarsku (např. společná práce o elektron-fotonových kaskádách) a s fyziky v NDR.¹³ Výzkum kosmického záření se stal součástí také širší mezinárodní spolupráce v rámci Mezinárodního geofyzikálního roku, který zahrnul období od 1. července 1957 do 31. prosince 1958.

¹² Masarykův ústav a Archiv AV ČR (dále MÚA), fond Sbirka cestovních zpráv pracovníků ČSAV, Polsko 1954, k. 173. J. Pernegr, Zpráva o studijním pobytu v Polsku od 6. října – 17. listopadu 1955 (včetně příloh).

¹³ Tehdejší externí vedoucí skupiny kosmického záření ve Fyzikálním ústavu ČSAV Václav Petržílka (profesor a děkan Fakulty technické a jaderné fyziky UK, člen korespondent ČSAV) ve zprávě předložené ve schůzi I. matematicko-fyzikální sekce ČSAV 10. prosince 1955 uvedl, že ČSAV povolila částku 4 000 liber na nákup nezbytných přístrojů a materiálu pro realizaci zmíněné mezinárodní spolupráce. Z Milána byly objednány mikroskopy Koristka M.S. 2 s příslušenstvím a koncem listopadu 1955 bylo do Československa dodáno 45 vyvolaných speciálních desek s nukleární emulzí, které byly ozářeny kosmickým zářením ve stratosféře během expedice na Sardinii. Desky byly předběžně prohlédnuty skupinou pracovníků z univerzity v Padově a mělo se na nich načít s pozorováním a proměňováním tzv. nestabilních hyperfragmentů. Vedle toho měl být na přelomu roku 1955/56 do Československa dodán další velký počet vyvolaných desek (v hodnotě 1 500 liber) z expedice v Pádském údolí. V. Petržílka proto žádal o personální posílení skupiny kosmického záření ve Fyzikálním ústavu ČSAV v roce 1956. Jeho požadavku však tehdy nebylo vyhověno. MÚA, fond I. sekce ČSAV 1952–1961, k. I, i. č. 20, Fyzikální ústav. Srov. též Václav PETRŽILKA, *Třicet let čs. experimentální fyziky elementárních částic*, Čs. časopis pro fyziku A 22, 1975, s. 426–428.

6. Složení československé delegace a směrnice pro její postup na poradě o Východním ústavu jaderných problémů v Moskvě

VVAE navrhl, aby na poradě o organizaci Východního ústavu jaderných výzkumů do Moskvy (dále zkráceně moskevská poradě) byla vyslána československá delegace ve složení: Jiří Baier (stálý úřadující místopředseda VVAE, vedoucí delegace),¹⁴ Č. Šimáně (ředitel ÚJF a člen VVAE), J. Váňa (ředitel VÚVET) a jako experti L. Trlifaj (vedoucí teoretického oddělení ÚJF) a M. Seidl (vedoucí oddělení urychlovačů VÚVET). Návrh byl schválen ve schůzi PB ÚV KSČ 9. února 1956.¹⁵

Dopisem ÚV KSSS z 6. března 1956, adresovaným opět A. Novotnému, bylo upřesněno, že poradě se bude konat od 20. března a bude na ní podepsána dohoda o zřízení ústavu zplnomocněnými představiteli vlád zúčastněných zemí. To si vyžádalo změnu ve složení československé delegace. Usnesením PB ÚV KSČ z 12. března 1956 byl vedoucím delegace jmenován ministr energetiky František Vlasák¹⁶ a J. Baier jmenován jeho zástupcem. Členem delegace zůstal Č. Šimáně, nově navrženými členy byli Václav Petržílka (člen korespondent ČSAV, profesor a děkan v srpnu 1955 zřízené Fakulty technické a jaderné fyziky UK) a František Kovář (od roku 1955 rada československého velvyslanectví v Moskvě pro otázky jaderné energie). Jako experti byli na zasedání vysláni L. Trlifaj, J. Váňa a M. Seidl.¹⁷ Václav Votruba členem delegace jmenován nebyl. V době konání poradě byl služebně v Bulharsku, v Sofii.

Směrnice pro postup československé delegace na poradě byly vypracovány Vědeckou radou ÚJF a 13. března 1956 schváleny VVAE.¹⁸ Československá delegace měla na poradě mj. navrhnout (k bodu 2 nastolenému v pamětním záznamu) vybudování urychlovače protonů pro energie vyšší než 50 GeV a urychlovače elektronů pro energie několika GeV. Ve zprávě F. Vlasáka o účasti československé delegace na poradě však bylo konstatováno, že tyto návrhy nebyly na poradě uplatněny, protože sovětskou delegací byla již navržena výstavba nových zařízení ústavu pro nejbližší tři až čtyři roky „a jevílo se také správnějším“, aby tyto otázky posoudila až budoucí Vědecká rada ústavu.¹⁹

¹⁴ Jiří Baier (nar. 1915) vystudoval ČVUT v Praze (1938 titul inženýr). V padesátých letech byl poslancem Národního shromáždění RČS za KSČ, volební obvod Praha-město (funkční období od 28. 11. 1954 do 11. 6. 1960, člen rozpočtového a hospodářského výboru). Před tím byl hlavní inženýr ČKD Stalingrad, laureát státní ceny. Později generální ředitel Českých energetických závodů. Po srpnu 1968 byl v KSČ zařazen na seznam „představitelů a exponentů pravice“. Viz: <[https://cs.wikipedia.org/wiki/Jiří_Baier_\(politik\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Jiří_Baier_(politik))> (ověřeno 4. 3. 2021).

¹⁵ NA, fond PB ÚV KSČ, 1954–1962, i. č. 101, a. j. 107, schůze 9. 2. 1956, usnesení k bodu 28.

¹⁶ František Vlasák (1912–2005) vystudoval chemii na Přírodovědecké fakultě UK (1938 titul RNDr.). Ve vedoucích funkcích státní správy působil od 50. let: 1951–1952 náměstek předsedy Ústředí výzkumu a technického rozvoje, 1953–1955 náměstek ministra – předsedy Státního úřadu plánovacího a od května 1955 do ledna 1958 ministr energetiky. V dalších letech ministr dopravy (leden 1958–leden 1963), ministr – předseda Státní komise pro techniku (září 1963–duben 1968), ministr-předseda Státní plánovací komise / ministr plánování (duben 1968–září 1969). Byl členem Ústředního výboru KSČ; po srpnu 1968 v KSČ zařazen na seznam „představitelů a exponentů pravice“ a v roce 1970 z KSČ vyloučen. Do vrcholné politiky se vrátil v únoru 1990 jako místopředseda vlády ČR (funkci zastával do června 1992). Viz: <https://cs.wikipedia.org/wiki/František_Vlasák> (ověřeno 4. 3. 2021).

¹⁷ NA, fond PB ÚV KSČ 1954–1962, i. č. 107, a. j. 89, schůze 12. 3. 1956, bod 32.

¹⁸ NA, fond Úřad předsednictva vlády (dále ÚPV), usnesení vlády RČS č. 2038 z 9. srpna 1956. Příloha č. 3: Zpráva o činnosti čs. delegace na Mezinárodní konferenci o zřízení Spojeného ústavu pro jaderný výzkum v Moskvě.

¹⁹ Tamtéž, s. 5.

7. Průběh moskevské porady

Mezinárodní porada (konference) o Východním ústavu jaderných výzkumů se konala v Moskvě ve dnech 20.–26. března 1956. Zúčastnily se jí vládní delegace 11 zemí tzv. lidové demokracie (Albánské lidové republiky, BLR, ČLR, ČSR, KLR, MLR, Mongolské lidové republiky, NDR, PLR, RLR a SSSR). Nejpočetnější – osmičlenné – byly delegace ČSR a NDR; v delegaci NDR však tento počet zahrnoval i dva tlumočníky a dva tajemníky. Vedoucím sovětské delegace byl hlavní vědecký tajemník prezidia AV SSSR A. V. Topčijev (jmenovaný a zmocněný k podpisu závěrečné dohody místo náhle onemocnělého prezidenta AV SSSR A. N. Něsmejanova), členy delegace byli dále S. K. Carapkin (člen kolegia Ministra zahraničních věcí SSSR) a fyzici D. I. Blochincev (ředitel první sovětské jaderné elektrárny), V. I. Veksler (ředitel Elektrofyzikální laboratoře AV SSSR) a M. G. Meščerjakov (ředitel Ústavu jaderných problémů AV SSSR).

Porada byla zahájena v kongresovém sále prezidia AV SSSR. Úvodní slovo přednesl A. V. Topčijev. Na návrh československé delegace přednesený J. Baierem byl Topčijev zvolen předsedou prvního zasedání konference. V dalších zasedáních se v předsednictví střídali představitelé delegací zúčastněných zemí, v pořadí podle ruské abecedy.

V dopoledním zasedání 20. března byly předneseny referáty Blochinceva „O umístění Východního ústavu jaderných výzkumů a výstavbě experimentálních zařízení ústavu“,²⁰ Carapkina „O finančních příspěvcích členů Východního ústavu jaderných výzkumů na jeho výstavbu a chod“²¹ a Topčijeva „O organizaci a vedení Východního ústavu jaderných výzkumů“. Byl také rozdán návrh znění závěrečné Dohody. V dalších zasedáních proběhla diskuse k sovětským návrhům. Na programu 21. března byla celodenní návštěva Ústavu jaderných problémů AV SSSR a Elektrofyzikální laboratoře AV SSSR, 23. března byl volný den a na 26. března byl stanoven podpis závěrečné Dohody.²²

²⁰ D. I. Blochincev v referátu konkretizoval nabídku Sovětského svazu vybudovat Východní ústav jaderných problémů na bázi dvou již existujících ústavů AV SSSR, s jejich velkými urychlovači a personálem, v městečku v Kalininské oblasti na břehu Volhy. Předložil také sovětský návrh na dobudování ústavu v nejbližších letech, který zahrnoval: stavbu urychlovače vícenábojových iontů pro energie vyšší než 6–7 MeV/nukleon, vybudování laboratoře pro teoretickou fyziku s výpočetním oddělením vybaveným elektronickými počítačemi stroji a vybudování laboratoře pro neutronovou fyziku s jaderným reaktorem o vysokém toku neutronů a s horkou chemickou laboratoří. Archiv Spojeného ústavu jaderných výzkumů Dubna (dále Archiv SÚJV), fond 3, orpus 1, inventární jednotka 1 (dále citováno jako fond 3/1/1): Материалы международного совещания по вопросу об организации Объединенного института ядерных исследований, документ „MC [Материалы Совещания] /56/5“.

²¹ Podílné členské příspěvky na dobudování a financování ústavu byly navrženy s ohledem na ekonomické možnosti členských zemí. Největší podíl na sebe vzal SSSR (47,25 %). Příspěvek ČLR byl původně navržen ve výši 10 %, čínská delegace na konferenci však (jako jediná) požádala, aby její podílný příspěvek byl zvýšen na 20 %, čemuž bylo vyhověno. Tím došlo k úpravě výše příspěvků některých zemí, např. příspěvek ČSR byl snížen z původních 7 % na 5,75 %. SSSR si však výši svého podílného příspěvku podržel. V závěrečné dohodě a ve stanovách ústavu však bylo deklarováno, že bez ohledu na výši podílného členského příspěvku, „všechny členské země ústavu mají stejná práva na účast v jeho vědecké činnosti a na jeho řízení.“ Účast pracovníků jiných než členských zemí na pracích ústavu (tj. kompenzace za využívání zařízení ústavu) byla řešena případ od případu ředitelstvem ústavu. Archiv SÚJV, fond 3/1/1, dokument „MC/55/6“; Устав Объединенного института ядерных исследований, Глава 2, Статья 6, [1956].

²² Archiv SÚJV, fond 3/1/1, dokument „MC/55/3“ (Pracovní program porady).

8. Vystoupení představitele československé delegace v diskusi na moskevské poradě

Vedoucí československé delegace F. Vlasák se úvodního ani následujících pracovních zasedání porady neúčastnil a v tomto ohledu nebyl mezi vedoucími delegací výjimkou. Zúčastnil se až závěrečného zasedání 26. března. Do té doby ho na zasedáních zastupoval J. Baier.²³

V diskusi k úvodním referátům vystoupil za československou delegaci na zasedání 22. března J. Baier. V poměrně dlouhém příspěvku, který přednesl rusky, plně podpořil sovětské návrhy o ústavu. Zřízení ústavu označil za další krok sovětské pomoci zemím lidové demokracie při výzkumech a využití jaderné energie. Ocenil, že v ústavu bude možno pracovat nejen ve fyzice vysokých energií, ale také v aplikované jaderné fyzice, např. v oblasti výzkumu „pokusných materiálů pro jaderné reaktory“. Jménem československé delegace podpořil názor, který zazněl v diskusi z více stran, že ústav by měl pracovat (a koordinovat spolupráci členských zemí) také v oblasti výzkumu kosmického záření. O možném příspěvu Československa k dobudování a počáteční činnosti ústavu uvedl střizlivě: „Příspěvek Československa v oblasti jaderné fyziky a techniky nebude velký na počátku existence Východního ústavu. Co se týče kádrů, má Československo několik málo fyziků-teoretiků, kteří jsou na poměrně vysoké úrovni. Vedle toho by Východnímu ústavu mohli pomoci svými znalostmi českoslovenští inženýři, kteří prokázali své schopnosti v hraničních příbuzných oborech a při stavbě urychlovačů některých typů. Výstavbě ústavu může napomoci také československý strojírenský průmysl, pro který je výroba jaderné techniky jedním ze základních perspektivních úkolů a který má dobré předpoklady pro výrobu elektrického zařízení a přístrojů pro jadernou fyziku a techniku“.²⁴

Československá delegace vypracovala také písemné připomínky k návrhu textu závěrečné Dohody. Podpořila např. zřízení Finančního výboru jako orgánu ústavu, který by se zabýval hospodářsko-finančními otázkami.²⁵

9. Závěrečná zasedání moskevské porady

Na dopoledním zasedání 26. března 1956 byla vládními zmocněnci jedenácti zúčastněných zemí podepsána Dohoda o organizaci Východního ústavu jaderných výzkumů. Za Československou republiku Dohodu podepsal ministr F. Vlasák. Přítomen byl také

²³ Pro vybrané „VIP“ vládních delegací na moskevské poradě byl zřejmě zorganizován zvláštní program. Není vyloučeno, že souběžně probíhala další jednání o spolupráci v jaderných oborech; v čele delegací stáli totiž namnoze vedoucí představitelé národních autorit pro jadernou energii.

²⁴ Archiv SÚJV, fond 3/1/1, dokument „MC/56/19“ (překlad z ruštiny E. T.).

²⁵ Tamtéž, dokument „MC/56/27“. Zřízení Finančního výboru bylo přijato a do návrhu Dohody doplněno. Bylo zakotveno v článku VII, v němž se pravilo, že pro schvalování rozpočtu a kontrolu finanční činnosti Ústavu se zřizuje Finanční výbor z představitelů všech členských států. Každý členský stát má ve Finančním výboru jednoho představitele. Členy Finančního výboru jmenují vlády členských zemí ústavu. Finanční výbor se měl scházet alespoň jednou ročně. Na základě návrhu předloženého na zasedání vládních zmocněnců v září 1956 byl však Finanční výbor z důvodů efektivity práce zrušen a jeho kompetence přeneseny na Sbor vládních zmocněnců (přejmenovaný na Výbor vládních zmocněnců), který se měl původně scházet jen za účelem volby ředitele a jeho náměstků (nově alespoň jednou ročně). V 60. letech, kdy vyvstaly potíže s financováním SÚJV (v souvislosti s postojí Číny a Rumunska), byl Finanční výbor SÚJV znovu ustanoven.

československý velvyslanec v SSSR Jaromír Vošahlík. Po podpisu Dohody bylo vládními zmocněnci signatářských zemí zvoleno první ředitelství ústavu: ředitel D. I. Blochincev (Sovětský svaz) a jeho dva náměstci (zástupci ředitele) pro vědeckou činnost Marian Danysz (Polsko) a Václav Votruba (Československo). Tomuto ředitelství bylo uloženo, aby do tří měsíců vypracovali a předložili návrh stanov ústavu. Schváleno bylo dále prohlášení o zřízení ústavu pro tisk a přizvání k členství v ústavu vlády Vietnamské demokratické republiky (která na odeslaný telegram obratem kladně odpověděla a v září 1956 byla vládními zmocněnci přijata za dvanáctou členskou zemi ústavu).

Dodatečně, na večerním zasedání 26. března, byl vládními zmocněnci schválen návrh změny názvu Východního ústavu jaderných výzkumů na Spojený ústav jaderných výzkumů (rusky *Объединенный институт ядерных исследований*, anglicky *Joint Institute of Nuclear Research*). Návrh, který vzešel z diskuse, cílil na odstranění čehokoli z názvu ústavu, který měl být mezinárodním ústavem, co by naznačovalo politickou opozici mezi Východem a Západem. Změna názvu, po odsouhlasení sovětskými orgány, byla zanesena do již podepsané Dohody.²⁶

10. Reflexe zřízení Spojeného ústavu jaderných výzkumů v československém tisku

Zprávu o podepsání Dohody o zřízení Spojeného ústavu jaderných výzkumů se sídlem v Moskvě, převzatou z Tiskové agentury Sovětského svazu (TASS), přineslo Rudé právo 27. března 1956.²⁷ Následujícího dne, 28. března byl v Rudém právu uveřejněn další článek s titulkem *Významný příspěvek k rozvoji mezinárodní vědecké spolupráce*.²⁸ Dne 29. března, den po návratu československé delegace z moskevské porady, přinesl týž deník rozhovor se zástupcem vedoucího delegace ing. J. Baierem. Na otázku o mezinárodním významu zřízení SÚJV Baier poukázal na finanční nákladnost zařízení potřebných pro úspěšný výzkum ve fyzice elementárních částic a atomového jádra. Uvedl, že SÚJV umožní československým pracovníkům „*stát v přední linii, studovat základní teoretické problémy, které dnes řeší jaderná fyzika*“. Dodal, že zřízením SÚJV „*se nikterak nesnižuje význam našeho Ústavu jaderné fyziky, který je zaměřen především na využití jaderné fyziky v energetice a používání radioaktivních isotopů*“. Zopakoval, že Československo může SÚJV bezprostředně nabídnout pomoc svého vyspělého strojírenství, „*pro něž je výroba zařízení jaderné techniky jedním z hlavních výhledových úkolů*“. Dále uvedl, že práce v SÚJV se může zúčastnit kterákoli země, která bude souhlasit se zněním Dohody, požádá o přijetí a bude přijata prostou většinou. K článku byla připojena fotografie skupiny účastníků

²⁶ Archiv SÚJV, fond 3/1/1, dokument „MC/56/45“. Změnu názvu ústavu konzultovali A. V. Topčijev a S. K. Carapkin s ministrem zahraničních věcí SSSR V. M. Molotovem připisem z 24. března 1956; schválena byla usnesením prezidia ÚV KSSS z 26. března. Srov. Б. М. Старченко – Ю. Г. ШИМАНСКАЯ – И. Ю. ЩЕРБАКОВА (eds.), *История создания ОИЯИ*, s. 28.

²⁷ *Závěrečná zpráva mezinárodní konference 11 států v Moskvě. Dohoda o zřízení „Spojeného ústavu jaderných výzkumů“ se sídlem v SSSR*, Rudé právo (dále RP) 36/87, 27. 3. 1956, s. 3. V této zprávě však nebyla uvedena jména osob, které jako zmocněnci svých vlád Dohodu podepsali. Plný text Dohody, již s opraveným názvem ústavu a jmény všech podepsaných vládních zmocněnců, byl publikován v moskevské Pravdě až 12. července 1956.

²⁸ *Významný příspěvek k rozvoji mezinárodní vědecké spolupráce*, RP 36/88, 28. 3. 1956, s. 3.

moskevské porady při prohlídce synchrotronu 10 GeV v Elektrofyzikální laboratoři AV SSSR.²⁹ Dodatečně, dne 1. dubna 1956 byla v Rudém právu otištěna panoramatická fotografie tohoto urychlovače s popiskou uvádějící jeho ohromující parametry: prstencový elektromagnet váží 36 tisíc tun a má průměr 60 metrů.³⁰ Ve vazbě na zřízení SÚJV a československou účast v tomto ústavu byl pak v Rudém právu 8. dubna 1956 uveřejněn také článek M. Seidla o urychlovačích částicích, zahrnující informace o vývoji československého betatronu (a fotografie prvních dvou modelů tohoto urychlovače elektronů).³¹

11. Okolnosti návrhu a volby Václava Votruby náměstkem ředitele SÚJV

V. Votruba ani M. Danysz se moskevské porady nezúčastnili, náměstky ředitele ústavu byli zvoleni v nepřítomnosti. Ve zprávě československé delegace o účasti na poradě se uvádí, že návrh, aby na post jednoho náměstka ředitele Východního ústavu jaderných výzkumů byl navržen někdo z československých vědců, předložil akademik Topčijev. Československá delegace se k návrhu „postavila kladně, i když si byla vědoma velkého nedostatku čs. fyziků takového formátu. Byla si vědoma velkého významu pro další rozvoj československé vědy, bude-li čs. vědec pracovat na tak významném místě Ústavu, i toho, že je to pro československou vědu velké vyznamenání. Delegace došla k názoru, že může navrhnout prof. Votrubu a s. Šimáně. Kandidatura prof. Votruby byla schválena náměstkem předsedy vlády V. Kopeckým telefonicky dne 24. 3. 1956 s. Vlasákovi. Se s. Votrubou, který byl právě v Sofii, se delegace domluvila telefonicky a s. Votruba kandidaturu přijal.“³²

Kandidatura V. Votruby na nabídnuté místo náměstka ředitele byla z československé strany optimálním řešením. Václav Votruba, tehdy 47letý člen korespondent ČSAV, profesor teoretické fyziky na Fakultě technické a jaderné fyziky UK a doktor fyzikálně-matematických věd, byl v zahraničí známým a respektovaným teoretickým fyzikem. Publikoval (zpravidla souběžně česky a cizojazyčně) práce z teorie relativity, kvantové elektrodynamiky a teorie elementárních částic, v nichž se zabýval aktuálními problémy, jakými byly např. „problém elektronových trojčat“, zobecněná teorie nukleonů a mezonů, rozpad mezonů μ (společně se svým aspirantem Č. Muzikářem), klasifikace elementárních částic na základě izotopického spinu (společně se svým aspirantem M. Lokajičkem a s bulharským fyzikem

²⁹ Příklad mezinárodní spolupráce ve vědě. Rozhovor s účastníkem konference o zřízení Spojeného ústavu jaderných výzkumů, RP 36/89, 29. 3. 1956, s. 1.

³⁰ RP 36/92, 1. 4. 1956, s. 5.

³¹ Miloš SEIDL, *Urychlovače atomových částic*, RP 36/98, 8. 4. 1956, s. 3. V závěru článku autor uvedl: „Snad bude čtenáře zajímat, že i u nás se začnou vyrábět betatrony. Koncem roku 1953 byli pracovníci Výzkumného ústavu pro vakuovou elektrotechniku v Praze postaveni před úkol zhotovit pro vlastní výzkumné účely zdroj rychlých elektronů. Rozhodli se, že budou úkol řešit tak, aby získaných zkušeností mohli později využít pro vývoj silného zdroje gamma záření pro průmysl a lékařství. Z toho důvodu padla volba na betatron. Již v polovině roku 1954 byl v ústavě uveden do chodu první československý betatron, který urychluje elektrony na energii 2 miliony elektronvoltů. Začátkem minulého roku byl zahájen vývoj komerčního betatronu, který bude urychlovat elektrony na energii 15 milionů elektronvoltů. Aby se co nejdříve zkrátila cesta od vývoje až po zavedení výroby, podílí se na vývoji betatronu Výzkumný ústav pro vakuovou elektrotechniku, který jej řeší po stránce funkční, a ČKD Stalingrad, který jej řeší po stránce konstrukční a připravuje jeho výrobu. Již v příštím roce budou v provozu první zkušební betatrony a v roce 1958 bude zahájena jejich výroba.“

³² NA, fond ÚPV, doklady k usnesení vlády RČS č. 2038 ze dne 9. 8. 1956. František Vlasák, Zpráva čs. delegace o průběhu a výsledcích Mezinárodní konference o organizaci Spojeného ústavu pro jaderný výzkum, 20.–26. 3. 1956 v Moskvě (dat. 24. 7. 1956).

Ch. J. Christovem).³³ Votruba také jako jeden z prvních československých fyziků navázal vědecké kontakty se sovětskými teoretickými fyziky.³⁴ Členem KSČ nebyl, kádrový profil mu mírně vylepšoval tzv. dělnický původ, protože jeho otec i matka pracovali v dělnických profesích. Kandidaturu na post náměstka přijal, jinou možnost nejspíš neměl.

Elektroinženýr Č. Šimáně (1919–2012), byť o deset let mladší než V. Votruba, byl již také respektovanou a mezi sovětskými odborníky v jaderné fyzice a technice známou osobou. Po kádrové stránce byl dobře prověřený. Jeho uvolnění pro post náměstka ředitele SÚJV by však jistě zkomplikovalo dobudování československého Ústavu jaderné fyziky a jednání o dalších smělých plánech ve výzkumu a využití jaderné energie v Československu. A také mu chyběly vyšší akademické hodnosti, které byly u kandidátů na post náměstka ředitele SÚJV bezesporu žádoucí.

12. Nástin profesní kariéry a kádrového profilu V. Votruby do zvolení náměstkem ředitele SÚJV

Václav Votruba (1909–1990) absolvoval studium matematiky a fyziky na Přírodovědecké fakultě UK, které zakončil v roce 1933 státní zkouškou opravňující k výuce matematiky a fyziky na středních školách. K jeho vysokoškolským učitelům patřili profesori teoretické fyziky František Závíška a Viktor Trkal.

Od 1. října 1934, po absolvování roční prezenční vojenské služby, V. Votruba nastoupil na Přírodovědecké fakultě UK na místo pomocné vědecké síly v Ústavu pro teoretickou fyziku vedeném profesorem Závíškou; jediné místo asistenta v ústavu bylo obsazené, zastával je Karel Teige, který byl v té době již habilitovaný a měl titul mimořádného profesora. V. Votruba vypomáhal v ústavu jako pomocná vědecká síla již za studií (kdy zastupoval Ladislava Zachovalu po dobu jeho prezenční vojenské služby). Po studiích místo zastával prakticky až do září 1937, kdy nastoupil jako středoškolský profesor na Masarykovo reálné gymnázium v Praze na Vinohradech.³⁵ Mezi tím, v červnu 1936 se oženil. Na střední škole

³³ Bibliografie vědeckých prací V. Votruby zahrnuje 21 položek publikovaných do roku 1956 (včetně samostatně vykazovaných paralelních publikací téže práce v češtině a cizojazyčně).

³⁴ Konkrétně v roce 1955, ve dnech 31. března – 7. dubna, se V. Votruba zúčastnil Všesvazové konference (porady) o kvantové elektrodynamice a teorii elementárních částic v Moskvě, která byla organizována AV SSSR. Vedle řady sovětských teoretických fyziků se konference zúčastnili jako pozvaní zahraniční hosté fyzici z Bulharska, Československa (V. Votruba), ČLR, Maďarska, NDR, Polska, Rumunska a Švédska. V. Votruba zde přednesl příspěvek o symetrickém popisu částic a antičástic na základě izotopického spinu („Symmetrical treatment of baryons and antibaryons“). V cestovní zprávě uvedl, že na konferenci bylo předneseno přes 50 referátů a množství dotazů a diskusních příspěvků týkajících se neaktuálnějších otázek kvantové teorie pole a elementárních částic. „Ukázalo se, že Sovětský svaz má velký počet pracovníků, kteří mistrně ovládají tento základní obor dnešní teoretické fyziky a z nichž mnozí originálním způsobem a s vynikajícím úspěchem přispívají k řešení jeho hlavních problémů.“ Votruba spolu s několika dalšími hosty konference přednášel také v semináři profesora D. D. Ivaněnka ve Fyzikálním ústavu na Moskevské státní univerzitě. V závěru cestovní zprávy konstatoval: „Konference byla velmi užitečná a úspěšná. Umožnila širokou a bezprostřední výměnu názorů, výsledků a zkušeností nejen sovětským fyzikům mezi sebou, ale i mezi sovětskými a zahraničními fyziky, jimž dala nahlédnouti též do stylu práce sovětských fyziků a umožnila navázat s nimi osobní známosti a přátelské styky. Jest doufati, že tyto styky bude možno nejen udržovati, ale i dále rozvíjeti ve skutečnou spolupráci.“ MÚA, fond Sbírka cestovních zpráv, SSSR, 1954–1955. Václav Votruba, Všesvazová konference o kvantové elektrodynamice a teorii elementárních částic v Moskvě (s. d.).

³⁵ V životopise z ledna 1950 V. Votruba k počátku své profesní kariéry uvedl: „Po složení státních zkoušek z matematiky a fyziky na jaře r. 1933 jsem po prázdninách téhož roku nastoupil čtrnáctiměsíční presenční

působil i za války, s přerušením v letech 1941–1944, kdy byl příkázán službou k Ústřednímu ústavu meteorologickému v Praze, a od listopadu 1944 prakticky až do konce války, kdy byl pracovně nasazen jako pomocný dělník na stavbě Vinohradského železničního tunelu v Praze.³⁶

V květnu 1945, po osvobození a v souvislosti s obnovou činnosti českých vysokých škol, vyzval profesor Trkal (zvolený v květnu 1945 děkanem Přírodovědecké fakulty UK) V. Votrubu, aby nastoupil na fakultu jako asistent a pomohl zajistit výuku teoretické fyziky v poválečném zkráceném semestru; V. Trkal byl zavalen vědecko-organizační prací na fakultě a v České akademii věd a umění (kde zastával funkci generálního tajemníka) a F. Závíška, za války zatčený a deportovaný do koncentračního tábora, byl zatím nezvěstný. K působení na vysoké škole byla Votrubovi na střední škole udělena dovolená, která mu pak byla opakovaně prodlužována, protože F. Závíška při návratu z koncentračního tábora v Německu dne 17. dubna 1945 následkem vysílení zemřel; až do roku 1950 byl však Votruba nadále veden ve stavu profesorů středních škol. Na Přírodovědecké fakultě UK převzal po profesoru Závíškovi přednášku Přehled teoretické fyziky, která byla součástí čtyřsemestrálního cyklu, a Seminář z klasické teoretické fyziky.³⁷ Hned v roce 1945 také dokončil svou doktorskou disertaci „O Lorentzově kovarianci polních rovnic“ a byl promován doktorem přírodních věd.³⁸

V srpnu 1947, na základě stipendia ministerstva školství a osvěty, V. Votruba odjel na roční studijní pobyt do Švýcarska, do Curychu, kde v té době působili dva vynikající odborníci v kvantové teorii – na univerzitě G. Wentzel a na technice W. Pauli. Pobyt dojednal profesor Trkal osobně s profesorem Wentzelem, vedoucím Fyzikálního ústavu curyšské univerzity. Votruba během pobytu navštěvoval vybrané přednášky a semináře na curyšské

službu vojenskou. V říjnu r. 1934 jsem se vrátil na místo věd. pomocníka do ústavu pro theoretickou fysiku, neboť aprobovaných kandidátů profesury bylo tenkrát tolik, že na místo profesora na střední škole bylo nutno několik let čekat. Po dva roky mohl jsem se pak v poměrném klidu věnovat studiu moderní odborné literatury a pokusům o vlastní vědeckou práci. Škoda, že jsem tehdy postrádal zkušeného a zasvěceného vedení; prof. Závíška se tehdy zabýval zcela jinými problémy, než byly ty, o něž jsem se zajímal sám. To byla jistě jedna z příčin, proč mé pokusy o vlastní věd. práci neskončily tehdy zdarem.“ Archiv Univerzity Karlovy, Praha (dále AUK), fond Matematicko-fyzikální fakulta UK (dále MFF UK), Osobní spis (dále OS) Votruba Václav. Životopis dr. Václava Votruby. Příloha k „Dotazníku č. 1“ MŠVU (dat. 9. 1. 1950).

³⁶ Od 1. září 1940 do 31. srpna 1943 V. Votruba učil na reálném gymnáziu v Praze v Křemencově ulici, po válce byl veden ve stavu profesorů gymnázia v Praze, Truhlářské ulici.

³⁷ V tištěných seznamech přednášek ohlašovaných fakultami Univerzity Karlovy bylo jméno V. Votruby ve stavu přednášejících na Přírodovědecké fakultě UK poprvé uvedeno ve studijním roce 1949/50, a to mezi suplujícími učiteli pověřenými přednáškami. Jako přednášející byl jmenovitě uveden až ve školním roce 1950/51, a to u přednášek Teorie elementárních částic (zimní semestr), Teorie elementárních kvantových procesů (zimní semestr), Teorie elektromagnetického pole (letní semestr) a u Semináře II: Cvičení z teorie elektromagnetického pole (letní semestr). AUK, Seznamy přednášek, Přírodovědecká fakulta UK (dále PfF UK), školní roky 1945/46 až 1950/51. Část přednášek z teoretické fyziky suploval na PfF UK po válce také RNDr. Miroslav Brdička, např. Úvod do teoretické fyziky I, II a Proseminář z teoretické fyziky. I jemu byla za tím účelem tehdy udělena dovolená na střední škole; do stavu zaměstnanců fakulty byl převeden až k 1. červenci 1949. Srov. E. TEŠÍNSKÁ, *Miroslav Brdička, několik biografických dat*, Československý časopis pro fyziku (dále Čs. čas. fyz.) 60, 2010, s. 158–164.

³⁸ Práce byla publikována česky a francouzsky matematicko-přírodovědnou třídou České akademie věd a umění (ČAVU). V. VOTRUBA, *O Lorentzově kovarianci polních rovnic*, Rozpravy II. třídy České akademie věd a umění 56/11, 1946, 23 s. (datováno: Ústav pro theoretickou fyziku univerzity Karlovy v Praze v říjnu 1946, k publikaci předloženo 15. 11. 1946); Týž, *A propos de la covariance d'équations de champs physiques par rapport au groupe de Lorentz*, Bulletin international de l'Académie tchèque des sciences 47, 1946, Prague 1950, s. 79–90 (předloženo k publikaci 15. 11. 1946, v závěru autor děkuje profesoru V. Trkalovi za inspiraci k tématu a profesoru V. Hlavatému za kritické názory).

univerzitě i technice. Ve Fyzikálním ústavu univerzity se z podnětu profesora Wentzela začal zabývat problémem tzv. materializace paprsků gama v poli elektronu, tj. interakcí elementárních částic $\gamma + e^- \rightarrow e^- + e^+ + e^-$ (dnes označováno jako „problém elektronových trojčat“). Na základě kvantové elektrodynamiky (Diracovy teorie pozitronu ve formulaci kvantové teorie polí) spočetl účinný průřez tohoto procesu pro určitý obor energií fotonu. Práci, která představovala do té doby nejuplněnější řešení problému, dokončil po návratu ze stáže a publikoval v roce 1948 v krátkém anglickém souhrnu v časopise *Physical Review* a poté v plném znění česky a anglicky v České akademii věd a umění.³⁹ Na základě této práce se v roce 1949 na Přírodovědecké fakultě UK habilitoval. Od 1. dubna 1950 byl pak převeden ze střední školy do stavu zaměstnanců fakulty, jmenován odborným asistentem a od 1. května 1951 ministerstvem (konečně) potvrzen jako docent pro obor fyziky.⁴⁰ Poté se stal také školitelem aspirantů v oboru teoretické fyziky; jeho prvními aspiranty (které školil neoficiálně již od roku 1950) byli Čestmír Muzikář a Miloš Lokajíček. Pod vedením V. Votruby začal v oboru fyziky elementárních částic pracovat také slovenský fyzik Imrich Stariček.⁴¹

Proti návrhu na jmenování V. Votruby profesorem teoretické fyziky, který byl předložen v rámci tehdejšího Vědeckého odboru fyziky a příbuzných oborů na Přírodovědecké fakultě UK v polovině roku 1951, byla uplatněna skutečně absurdní námitka, že Votruba publikoval své práce „i na západě“. V. Votrubovi byla poté Přírodovědeckou fakultou Masarykovy univerzity v Brně nabídnuta profesura teoretické fyziky uvolněná úmrtím (12. dubna 1951) Bohuslav Hostinského. K uvolnění Votruby Přírodovědeckou fakultou UK však nedošlo (a Votruba sám neměl o místo zájem).

³⁹ V. VOTRUBA, *Pair Production by Gamma-Rays in the Field of an Electron*, *Physical Review* 73, 1948, s. 1468 (vyšlo 15. června 1948); Týž, *Theorie materialisace paprsků gama v poli elektronu*, *Rozpravy II. třídy ČAVU* 58/4, 1948, 43 s. (předloženo k publikaci 14. 5. 1948); Týž, *Pair Production by Gamma-Rays in the Field of an Electron*, *Bulletin international de l'Académie tchèque des sciences* 49, 1948, Prague 1950, s. 19–49 (datováno v Ústavu pro teoretickou fyziku UK, březen 1948; předloženo k publikaci 14. 5. 1948). Proces možného vzniku elektron-pozitronového páru anihilací kvanta gama v poli elektronu předpověděl v r. 1934 francouzský fyzik F. Perrin, částečnou teorii procesu podal ještě před druhou světovou válkou J. Wheeler a W. E. Lamb, experimentálně proces zaregistrovali v r. 1945 W. E. Ogle a P. G. Krüger v USA na fotografiích z mlžné komory ozářených γ -zářením ThC^+ . Současně s V. Votrubou se problémem nezávisle zabývali A. Borallino v Itálii (Miláně) a K. M. Watson v USA, kteří své výsledky publikovali koncem r. 1947 a počátkem r. 1948. V r. 1948 publikoval práci o tomto problému také ruský fyzik P. E. Němirovskij z Fyzikálního ústavu P. N. Lebeděva AV SSSR v Moskvě. AUK, fond MFF UK, OS Votruba Václav. Posudek habilitační komise z 28. února 1949 (referent V. Trkal). O vědeckých pracích V. Votruby viz též Jiří FORMÁNEK, *Život a dílo profesora Václava Votruby*, *Čs. čas. fyz.* 50, 2000, s. 233–245.

⁴⁰ Všechny kroky habilitačního řízení V. Votruby na PřF UK proběhly zdárně v první polovině roku 1949. V souvislosti s přípravou nového vysokoškolského zákona však ministerstvo školství věd a umění habilitaci potvrdilo až přípisem z 11. září 1951, a to s účinností od 1. května 1951. AUK, fond MFF UK, OS Votruba Václav. Přípis Ministerstva školství, věd a umění z 11. 9. 1951, adresovaný V. Votrubovi, odbornému asistentu PřF UK. Podobně tomu bylo v případě habilitace pro teoretickou fyziku Zdeňka Matyáše (1914–1957). I jeho habilitační řízení na PřF UK proběhlo zdárně již v roce 1949, docentem (pro obor fyzika) byl však jmenován rovněž až s účinností od 1. října 1951. V r. 1955 byl jmenován profesorem teoretické fyziky (pevných látek) a od 1. 2. 1957 vedoucím katedry teoretické fyziky na MFF UK. AUK, fond MFF UK, OS Matyáš Zdeněk.

⁴¹ Během krátkého studijního pobytu u V. Votruby v únoru 1951 se I. Stariček začal zabývat teorií dvoufotonové anihilace pozitronu a elektronu. AUK, fond MFF UK, OS Votruba Václav. Návrh na jmenování V. Votruby profesorem teoretické fyziky na PřF UK z roku 1951 (s. d.). Podobně jako M. Lokajíček (viz dále v textu), byl I. Stariček (1919–2002) v r. 1954 odsouzen za vlastizrady pro aktivní účast v katolickém společenství „Rodina“. Z vězení byl propuštěn na amnestii v r. 1962. Zlatica PĽAŠIENKOVÁ, *Za Imrichom Staričkom*, *Filozofia* 57, 2002, s. 377–379.

Ve školním roce 1952/53 byl V. Votruba jako docent převeden na nově zřízenou Matematicko-fyzikální fakultu UK, kde byl v květnu 1953 pověřen vedením oddělení atomistiky a fyziky pevných látek při katedře fyziky.⁴² Návrh na jeho jmenování profesorem byl fakultou v březnu 1953 urgován; ve zdůvodnění bylo mj. uvedeno, že „Votruba získal v důsledku svých vysoce oceněných prací slib z leningradské university, že jeho publikace budou v Leningradě vždy bezodkladně publikovány“.⁴³ Téhož roku, dne 23. listopadu 1953, byl V. Votruba zvolen členem korespondentem nové Československé akademie věd. V polovině roku 1954, dopisem z 24. června, se hlavní sekretář ČSAV akademik F. Šorm obrátil na rektora Univerzity Karlovy profesora M. Katětova se žádostí o uvolnění profesora Votruby z Matematicko-fyzikální fakulty UK do Fyzikálního ústavu ČSAV, aby tam vedl oddělení fyziky atomového jádra a elementárních částic. K uvolnění Votruby fakultou (opět) nedošlo, s odůvodněním potřeby zajistit výuku. Na základě rozhodnutí prezidenta A. Zápotockého z 12. listopadu 1954 byl však Votruba konečně jmenován vysokoškolským profesorem.⁴⁴

Ve školním roce 1955/56 byl profesor Votruba převeden z Matematicko-fyzikální fakulty UK na nově zřízenou Fakultu technické a jaderné fyziky UK, společně s profesorem V. Petrzílkou, který se stal prvním děkanem této fakulty. Počátkem roku 1956, na zasedání Státní komise pro vědecké hodnosti 29. února, byla V. Votrubovi udělena vědecká hodnost doktora fyzikálně-matematických věd (DrSc.) a v březnu 1956 následovalo jeho zvolení náměstkem ředitele Spojeného ústavu jaderných výzkumů.

Ke kádrovému profilu V. Votruby připojuji citaci z důvěrného posudku, který byl vypracován vedoucím katedry fyziky na Přírodovědecké fakultě UK profesorem L. Zachovalem v roce 1951. V posudku se uvádělo: „*Dr. Václav Votruba působí jako asistent v ústavu pro teoretickou fyziku univerzity Karlovy. Vypracoval se obtížně, a většinou bez náležitého odborného vedení, na dobrého pracovníka v oboru kvantové teorie. Obírá se převážně teorií elementárních částic. Jeho práce se vyznačují dokonalým provedením a jsou založeny na solidních a širokých vědomostech.*

Jako pedagog se osvědčuje dobře pro posluchače vyšších semestrů, práci se věnuje svědomitě a píše také skripta. Velmi mnoho práce věnoval reformě vysokoškolského studia jako člen reformní komise na přírodovědecké fakultě i na katedře fyziky.

Pracuje-li se v noetických otázkách k dialektickému materialismu, bude moci vykonat velmi mnoho práce pro ozdravení fyziky u nás. Už nyní je jeho působení – přes noetickou rozkolísanost a neujasněnost – kladné, což se opírá o jeho vysokou odbornou úroveň.“⁴⁵

⁴² Koncem roku 1954 V. Votruba požádal o uvolnění z funkce vedoucího katedry (dříve oddělení) atomistiky a fyziky pevných látek s odůvodněním, že je zaneprázdněn úkoly, kterými byl pověřen v I. matematicko-fyzikální sekci ČSAV. Jeho žádosti bylo vyhověno přípisem ministra školství z 16. června 1955. Novým vedoucím katedry se stal M. A. Valouch. AUK, fond MFF UK, OS Votruba Václav.

⁴³ AUK, fond MFF UK, OS Votruba Václav. Příloha dopisu děkana MFF UK k Rektorátu UK ze dne 5. 3. 1953.

⁴⁴ AUK, fond MFF UK, OS Votruba Václav. Jmenování doc. dr. Václava Votruby profesorem (kopie připojená k přípisu děkanátu MFF UK z 5. 3. 1953).

⁴⁵ AUK, fond MFF UK, OS Votruba Václav. Vedoucí katedry fyziky L. Zachoval děkanátu PíF UK, 22. 10. 1951, opis, označeno jako „Důvěrné“.

13. Všesvazová konference o fyzice částic vysokých energií v Moskvě

Krátce po moskevské poradě o Východním (Spojeném) ústavu jaderných výzkumů se V. Votruba spolu s V. Petržílkou a M. Seidlem zúčastnili Všesvazové konference o fyzice částic vysokých energií, která se konala ve Fyzikálním ústavu P. N. Lebeděva v Moskvě ve dnech 14.–22. května 1956. Na konferenci byla přítomna řada zahraničních fyziků, včetně západních. Několik zasedání bylo věnováno urychlovačům částic. V. I. Veksler zde referoval o synchrotrónu budovaném v Elektrofyzikální laboratoři AV SSSR (zaslíbené již SÚJV) a E. Regenstreif zase o synchrotrónu 25 GeV budovaném v CERN. M. Seidl přednesl v sekci elektronových urychlovačů příspěvek k problematice zachytu elektronů v betatronu. Historickou zajímavostí je, že V. Petržílka byl z této konference telegraficky odvolán československým VVAE, aby 22. května odjel s delegací československých pracovníků v jaderné a technické fyzice do Jugoslávie; není vyloučeno, že předmětem jednání československé delegace v Jugoslávii tehdy byla i otázka účasti Jugoslávie v SÚJV.⁴⁶

14. Usnesení vlády ke zprávě československé delegace o účasti na moskevské poradě o SÚJV

Po návratu z moskevské porady o SÚJV podal vedoucí československé delegace F. Vlašák Vládnímu výboru pro výzkum a mírové využití atomové energie zprávu o průběhu a výsledcích porady. Nařízením vlády č. 19 ze dne 16. června 1956, jak již bylo zmíněno, byl však VVAE zrušen.⁴⁷ Jako orgán příslušný pro styk s SÚJV byla poté, vládním usnesením č. 2038 z 9. srpna 1956, ustanovena Československá akademie věd. V rámci ČSAV byla agenda SÚJV „co se týče rozhodování o zásadních i administrativních otázkách“ podřízena Výboru prezidia.⁴⁸ Zprávy o československé účasti na zasedání orgánů SÚJV

⁴⁶ MÚA, fond Sbirka cestovních zpráv, SSSR, 1956. Cestovní zpráva podaná společně V. Petržílkou a V. Votrubou (s. d.). Srov. též publikovanou zprávu o konferenci: В. А. Бирюков – Б. М. Головин – Л. И. Лапидус, *Всесоюзная конференция по физике частиц высоких энергий*, Атомная энергия 1, 1956, s. 158–166.

⁴⁷ Vláda tímto nařízením „zabezpečila“ usnesení II. celostátní konference KSČ, která se konala ve dnech 11.–15. června 1956. V usnesení konference bylo v rámci decentralizačních opatření navrženo zrušení celkem devíti ministerstev, ústředních úřadů a institucí. Ve zdůvodnění se mj. uvádělo: „Všechna navrhovaná opatření ve svém celku zpružní řízení našeho hospodářství a vytvoří předpoklady k odstranění přebujelosti administrativního aparátu, který vedle celého centralistického systému řízení i sám je zdrojem a semeníštěm byrokratických metod práce. V souvislosti se zjednodušováním řízení, plánování, zásobování a financování národního hospodářství je proto třeba na všech úsecích přistoupit k odstranění všeho zbytečného a často duplicitního administrování a na tom základě dosáhnout jak zkvalitnění aparátu, tak i snížení stavů pracovníků.“

⁴⁸ Vyřizování agendy československé spolupráce s SÚJV probíhalo nicméně, a to nejen v prvních letech této spolupráce, po více kolech, např. přes československé velvyslanectví v Moskvě, kde nadále působil jako styčná osoba pro otázky atomové energie ing. F. Kovář. Dokládá to např. záznam z jednání J. Kožešníka s V. Votrubou v Praze před zasedáním Výboru vládních zmocněnců v listopadu 1957. V záznamu se uvádí: „Pokud jde o pravomoc a povinnosti s. Ing. Kováře ve vztahu k SÚJV a ÚJF a ČSAV, věc není jasná ani prof. Kožešníkovi ani prof. Votrubovi. Některé zprávy dostává Ing. Kovář výhradně sám, některé naším prostřednictvím, některé ČSAV prostřednictvím Ing. Kováře a pod.“ MÚA, fond Zahraniční odbor prezidia ČSAV, k. 77, Jaderný výzkum. Stručný záznam o jednání s. prof. Kožešníkem a prof. Votrubou ohledně problémů SÚJV, bod 3 (s. d.). Kompetenční otázky bylo nutno řešit také v souvislosti s již zmíněným zrušením Finančního výboru SÚJV (přenesením jeho pravomocí na Výbor vládních zmocněnců), kdy bylo nutno rozhodnout, zda

a všechna zásadnější rozhodnutí (o financování, vysílání československých pracovníků a podobně) byly předkládány ke schválení vládě a stranickým orgánům.

15. Nástup V. Votruby do funkce náměstka ředitele SÚJV

Funkční období prvního ředitelství SÚJV se formálně počítalo od podepsání dohody o zřízení ústavu v březnu 1956, reálně však toto ředitelství začalo pracovat až v létě t. r., poté co byly SÚJV administrativně předány oba příslibené ústavy AV SSSR.

První korespondence SÚJV s členskými zeměmi byla vedena jménem ředitele Blochinceva. Dopisem z 25. července 1956 se ředitel Blochincev obrátil na československého velvyslance J. Vošahlíka a požádal ho, aby tlumočil československé vládě žádost o vyslání „Václava Josifoviče“ Votruby do Sovětského svazu za účelem výkonu funkce náměstka SÚJV, a to nejpozději k 1. září 1956.⁴⁹ Poté, pokynem ministra školství a kultury Františka Kahudy z 20. srpna 1956, byl Votruba uvolněn z pedagogické činnosti na Fakultě technické a jaderné fyziky UK na dobu od 1. září 1956 do dalšího rozhodnutí, „aby mohl vykonávat funkci náměstka ředitele SÚJV v SSSR“. Dnem 31. srpna 1956 mu bylo také zastaveno vyplácení dosavadních pracovních příjmů s tím, že bude dostávat plat od „druhé strany“.⁵⁰ Vyřízení formalit spojených s jeho odjezdem do Dubny zajistil Zahraniční odbor prezidia ČSAV (na základě usnesení Výboru prezidia ČSAV z 15. srpna 1956). Jak dokládá telegram odeslaný řediteli Blochincevi, V. Votruba odjel z Prahy do Dubny dne 1. září 1956.⁵¹

K prvním dopisům, podepsaným ředitelem Blochincevem a oběma jeho náměstkami (byť v té době ještě zjevně na své posty v Dubně nenastoupili), patřilo oslovení vlád členských zemí ve věci vyslání prvních pracovníků do SÚJV. Československá vláda byla v této věci oslovena prostřednictvím dopisu z 26. července 1956 adresovaného československému velvyslanci J. Vošahlíkovi. V dopise bylo uvedeno, že ředitelství SÚJV považuje za možné již v roce 1956 přijmout do ústavu 50–60 pracovníků členských zemí (míněno mimo SSSR), a byla vyslovena žádost o předložení návrhů konkrétních osob (formou vyplněných dotazníků) do 1. září t. r. Žádání byli jak kvalifikovaní specialisté schopní vést jednotlivé vědecké směry a metodické práce, tak vědečtí pracovníci, kteří by si v ústavu zvýšili kvalifikaci v oboru jaderné fyziky, jaderné techniky a využití urychlovačů. Bylo uvedeno, že ústav potřebuje zejména vědeckého vedoucího nově projektované Laboratoře neutronové fyziky a vysoce kvalifikovaného radiochemika pro vedení všech radiochemických prací v ústavu (zejména v souvislosti s budováním Laboratoře neutronové fyziky a urychlovače vícenásobných iontů). Výčet dalších volných pozic byl připojen v příloze. Zároveň bylo

československým zmocněncem – členem Výboru vládních zmocněnců pro SÚJV bude nadále J. Kožešník, nebo F. Kovář ze zrušeného Finančního výboru. Zmocněncem zůstal J. Kožešník, strojní inženýr a profesor ČVUT, člen korespondent a činovník (v té době zástupce hlavního vědeckého sekretáře) ČSAV.

⁴⁹ Archiv SÚJV, fond 3/1/21, zn. „OI-164“.

⁵⁰ AUK, fond MFF UK, OS Votruba Václav. Opis dopisu ministra školství a kultury, čj. 47 194/56-B/1 (na hlavníčkovém papíře rektorátu UK).

⁵¹ MÚA, fond Výbor prezidia ČSAV (dále VP ČSAV), Zápis z 31. schůze VP ČSAV dne 15. 8. 1956, bod 1. Rodinu V. Votruby v té době tvořili manželka, 18letý syn Jan (stal se rovněž fyzikem, v roce 1982 emigroval do USA) a 13letá dcera Jelena (která vystudovala biologii). Do Dubny s ním odjely manželka a dcera.

vysloveno přání, aby za členy Vědecké rady SÚJV byli z členských zemí navrhováni z části pracovníci, kteří budou stálými spolupracovníky ústavu.⁵²

Následným dopisem z 27. července 1957 požádalo ředitelství SÚJV československou vládu, stejnou (diplomatickou) cestou, o jmenování vládního zmocněnce k podpisu stanov ústavu, tří členů Vědecké rady a jednoho člena Finančního výboru SÚJV.⁵³

Ustavující zasedání SÚJV a jeho orgánů (Vědecké rady a Finančního výboru) se konala v druhé polovině září 1956 již v Dubně, aby se účastníci mohli seznámit s ústavem. Na zasedání zplnomocněných představitelů vlád členských zemí SÚJV 20. září byly schváleny stanovy ústavu, 24. září se konalo první zasedání Vědecké rady SÚJV a 26. září první zasedání Finančního výboru SÚJV.⁵⁴

Již zmíněným vládním usnesením č. 2038 ze dne 9. srpna 1956 byli členy Vědecké rady SÚJV za Československo jmenováni V. Votruba, V. Petržílka a Č. Šimáně a členem Finančního výboru SÚJV F. Kovář.⁵⁵ Protože V. Votruba se na základě schválených stanov SÚJV stal členem Vědecké rady z titulu funkce náměstka ředitele ústavu, byl třetím členem Vědecké rady za Československo dodatečně jmenován F. Kovář (člen Finančního výboru SÚJV, který však byl v zápětí zrušen).⁵⁶ Vedoucím československé delegace vyslané na zářijová ustavující zasedání SÚJV byl usnesením vlády č. 2296 ze dne 14. září 1956 jmenován člen korespondent a zástupce hlavního sekretáře ČSAV Jaroslav Kožešník (vzděláním strojní inženýr a uznávaný odborník v oboru aplikované matematiky a mechaniky), který byl zároveň vládou zmocněn k podpisu stanov SÚJV a případně i dalších na zasedání přijatých dokumentů.⁵⁷ Funkci československého vládního zmocněnce pro SÚJV zastával pak J. Kožešník až do konce roku 1980; mezi tím se stal v roce 1957 hlavním vědeckým sekretářem ČSAV, 1960 akademikem, 1961 místopředsedou a 1970 předsedou ČSAV.⁵⁸

⁵² Archiv SÚJV, fond 3/1/21, Переписка с полномочным представителем, Посольством в Москве и научными учреждениями Чехословацкой народной республики по вопросам финансирования, обьмене кадрами, научных связях, 26. 07. 1956–30. 12. 1956, zn. „OI-168“. Dopis byl podepsán ředitelem Blochincevem a oběma jeho náměstky.

⁵³ Archiv SÚJV, fond 3/1/21, zn. „OI-193“.

⁵⁴ V korespondenci SÚJV začal být poté používán hlavičkový papír s emblémem budovy synchrotronu Laboratoře vysokých energií v modrém poli a výčtem členských zemí ústavu v národních jazycích. Místo geografické adresy ústavu však bylo nadále uváděno jen číslo poštovní schránky na Moskevské hlavní poště.

⁵⁵ Jména odborníků nominovaných československou vládou do Vědecké rady a Finančního výboru SÚJV byla tlumočena řediteli Blochincevovi dopisem československého velvyslanectví v Moskvě z 27. července 1956. Připojena byla informace, že V. Votruba odjede z Prahy 1. září t. r. Archiv SÚJV, fond 3/1/21. Dopis Velvyslanectví Československé republiky z 24. 8. 1956, No. 8871/56 (podepsán dočasný pověřenec L. Vacata).

⁵⁶ Zasedání Vědecké rady SÚJV se vedle členů rady s platným hlasem zpravidla účastnily jako přizvání nebo delegovaní experti další osoby.

⁵⁷ Archiv SÚJV, fond 3/1/21, fol. 17. Písemné zmocnění J. Kožešníka (v ruštině) bylo datováno v Praze 18. září 1956 a podepsáno předsedou vlády V. Širokým a ministrem zahraničních věcí V. Davidem.

⁵⁸ Na rozdíl od řady ostatních členských zemí SÚJV byl československým vládním zmocněncem vrcholný představitel ČSAV, tj. instituce základního výzkumu, nikoli představitel národní autority pro atomovou energii s širším polem působnosti a zájmů. Takové zastoupení (které vyplynulo ze zrušení VVAE) bezesporu lépe reprezentovalo v preambuli Dohody o zřízení SÚJV deklarovanou spolupráci při teoretických a experimentálních výzkumech jaderné fyziky s cílem rozšíření možností využití atomové energie k mírovým účelům. Nicméně v 60. letech se také J. Kožešník stal členem takové národní autority, a sice nově zřízené Československé komise pro atomovou energii. Vládním zmocněncem SSSR na ustavujícím zasedání SÚJV v září 1956, na němž byly schváleny stanovy SÚJV, byl J. P. Slavskij, vedoucí Hlavní správy pro využití atomové energie při Radě ministrů SSSR (a odborník v oboru metalurgie barevných kovů). V r. 1957 se stal ministrem středního strojírenství SSSR a na postech vedoucího Hlavní správy a vládního zmocněnce v SÚJV ho vystřídal V. S. Jemeljanov (rovněž odborník v oboru metalurgie), který byl v letech 1957–1959 zároveň stálým představitel SSSR v Mezinárodní agentuře pro atomovou energii ve Vídni.

Uvolnění V. Votruby pro SÚJV, byť na omezenou dobu, bylo ovšem citelným oslabením výuky teoretické fyziky na Karlově univerzitě. Jeho odjezd do Dubny byl navíc doprovázen smutnou událostí – dne 3. září 1956 zemřel profesor V. Trkal (který se však na výuce teoretické fyziky na MFF UK již od školního roku 1953/54 nepodílel, byl z ní „uvolněn“).⁵⁹

16. Působení V. Votruby ve funkci náměstka ředitele SÚJV (několik ilustrací)

V prvních stanovách SÚJV byly upřesněny také otázky volby, kompetencí a povinností ředitelství ústavu. Bylo explicitně stanoveno, že ředitel a jeho dva náměstkové jsou voleni vládními zmocnění (většinou hlasů) z vědců členských zemí ústavu, ředitel ústavu na dobu tří let, jeho náměstci na dobu dvou let. V pravomoci ředitele je jednat s příslušnými institucemi členských zemí o všech otázkách týkajících se činnosti ústavu. Náměstci ředitele ho zastupují ve vedení ústavu a stejně jako on zodpovídají za činnost ústavu. Ředitelství se zodpovídá vládním zmocněncům a pravidelně jim referuje o své práci. Ve své práci se ředitelství řídí jen usneseními Finančního výboru a Vědecké rady, nepřijímá žádné (přímé) pokyny od vlád členských zemí. Finančnímu výboru předkládá každoročně návrh rozpočtu ústavu a zprávu o jeho plnění. V oblasti vědecké činnosti ředitelství řídí ústav v souladu s plánem vědecko-výzkumných prací a usneseními Vědecké rady. Má právo dílčím způsobem měnit zaměření vědecko-výzkumných prací v jednotlivých laboratořích ústavu, musí však o tom informovat Vědeckou radu. Každoročně předkládá Vědecké radě k posouzení a schválení plány vědecko-výzkumných prací, plány dalšího rozvoje ústavu a zprávu o vědecké činnosti ústavu. K pravomocím ředitele patřilo také přijímání a uvolňování pracovníků, stanovení jejich platů a příplatků podle přijatých zásad.

Funkce náměstka ředitele SÚJV zahrnovala spoustu vědecko-organizační a administrativní práce, při níž však byly nápomocny administrativní složky ústavu (administrativní ředitel, zahraniční a kádrové oddělení a další). V. Votruba měl jako vědecký náměstek ředitele na starosti agendu zahraničních pracovníků na dlouhodobých pracovních pobytech v SÚJV. Na toto téma referoval na Vědeckých radách ústavu. Hned na prvním zasedání VR SÚJV, 26. září 1956, ve svém referátu uvedl, že ředitelství ústavu obdrželo z členských zemí zatím 48 anket (tj. formulářů vyplněných zájemci o práci v ústavu), a sice: 4 (ankety za) Maďarsko, 2 NDR, 4 ČLR, 11 Polsko, 8 Československo, 10 Rumunsko, 6 KLDR, 3 Mongolsko. Z těchto zájemců o práci v ústavu je 18 teoretiků, 27 experimentátorů, 1 konstruktér a 2 fotochemici, 40 z nich má zájem nastoupit do ústavu ještě v roce 1956. Dodal, že podle dodatečných informací získaných během zasedání Vědecké rady to vypadá, že v roce 1957 přijede do SÚJV dalších 58 zahraničních pracovníků.⁶⁰

Z československých teoretických fyziků nastoupili k dlouhodobému pracovnímu pobytu v SÚJV jako první Ivan Úlehla z Ústavu jaderné fyziky ČSAV⁶¹ a Jan Fischer z Fyzikálního

⁵⁹ Miroslav BRDÍČKA, – Viktor TRKAL, *Profesor Viktor Trkal. Pouť moderní fyzikou*, Praha 2007, s. 38.

⁶⁰ MÚA, fond Řízení a správa pracovišť ČSAV, k. 194, i. č. 485. ОИЯИ. Материалы первого заседания Ученого совета, 24–26 сентября 1956.

⁶¹ I. Úlehla (1921–2004) nastoupil na roční pracovní pobyt v SÚJV v listopadu 1956, jako vůbec první československý pracovník. Vstupní anketu vyplnil již 25. srpna t. r.; jako předmět svého odborného zájmu uvedl kvantovou teorii pole. V SÚJV byl zařazen jako „starší vědecký pracovník“ do Laboratoře teoretické fyziky, která se ovšem teprve konstituovala. Do Dubny za ním přijela manželka s pětiletým synem. Z pobytu vzešla mj. práce I. Úlehy o teorii mezonu μ . Do SÚJV se vrátil k druhému dlouhodobému pobytu v listopadu 1963. V té době

ústavu ČSAV.⁶² V lednu 1957 nastoupili do SÚJV fyzik-elektronik Antonín Kokeš a elektroinženýr Jiří Doležal. V červnu 1957 dorazilo dalších 11 československých pracovníků (fyziků, chemiků, inženýrů i techniků-středoškoláků), vesměs z tehdejšího Ústavu jaderné fyziky ČSAV: František Bradna, Milan Čihák, Tomáš Fukátko, Josef Habanec, Bohumil Chalupa, Miroslav Karmasin, Mikuláš Kuzmiak, Břetislav Malý, Miloslav Marek, Antonín Prokeš a Josef Šinágl. V referátu *O práci vědeckých pracovníků přijíždějících ze zahraničí*, který V. Votruba přednesl na 5. zasedání Vědecké rady SÚJV (která se konala ve dnech 14.–17. ledna 1959 a byla poslední, jíž se účastnil ve funkci náměstka ředitele ústavu), konstatoval, že v ústavu toho času pracuje 116 zahraničních pracovníků. V přehledu podle jednotlivých členských zemí bylo tehdy Československo zastoupeno 17 pracovníky, což představovalo (po 25 pracovnících z Rumunska) druhou nejpočetnější národní skupinu.⁶³

Dubnu a SÚJV navštívili v rámci exkursí zájemci a pracovníci dalších oborů z Československa. Například dopisem z 3. dubna 1957 se obrátil na ředitele Blochinceva F. Kovář z československého velvyslanectví v Moskvě se žádostí o povolení návštěvy SÚJV skupině československých lékařů a odborníků jaderného průmyslu vysokých energií (!). Uvedl, že o exkursi již jednal s náměstkem Votrubou, který mu sdělil, že exkurse se konají vždy v pátek. Navrhl proto datum 12. dubna t. r. a připojil jména účastníků exkurse: Vratislav Havlovic (Fyzikální ústav Lékařské fakulty UK v Plzni), Archimiro Caga (Onkologický ústav v Brně), Bohumil Vavrejn (Ústav klinické a experimentální chirurgie, Praha), Josef Fuksa (Hlavní správa jaderné energie v Ministerstvu energetiky ČSR, Praha), Josef Kuba (ČKD-Stalingrad, Praha), Vratislav Rýpar (Ministerstvo chemického průmyslu ČSR, Praha; jméno bylo dodatečně škrtnuto), Vladimír Sedláček (Ministerstvo hutí a rudných dolů ČSR, Praha, dodatečně změněno na Jaroslav Staníček). Jak dokládá červený přípis na došlém dopise, exkurse byla povolena.⁶⁴

Působnost V. Votruby ve funkci náměstka ředitele SÚJV přispěla také k domluvě a realizaci prvních československých dodávek elektroniky, ofsetových tiskařských strojů (Vetaprint-30 s kovolisty),⁶⁵ automobilů a nábytku pro SÚJV; na mnohé korespondenci o těchto otázkách byl Votruba podepsán. Jako náměstek ředitele SÚJV byl Votruba spolupodepsán také např. na dopise velvyslanci Vošahlíkoví z 24. listopadu 1956, kterým ředitelství SÚJV urgovalo doplatek československého členského příspěvku na financování ústavu v roce

byl již pracovníkem Fakulty technické a jaderné fyziky ČVUT. Spolu s ním tehdy nastoupili k dlouhodobým pobytům v SÚJV další tři teoretičtí fyzikové z téže fakulty, a sice Jiří Blank, Zdeněk Pluhař a Jiří Tolar. Od března 1964 do července 1967 I. Úlehla zastával post náměstka ředitele SÚJV, jako druhý z Československa. Archiv SÚJV, Osobní složky zahraničních pracovníků SÚJV, Československo, Úlehla Ivan.

⁶² Jan Fischer (nar. 1932) nastoupil k původně ročnímu pobytu v SÚJV v květnu 1957, aby zde pod vedením profesora Votruby dokončil aspiranturu. V SÚJV pak pracoval až do listopadu 1961 (mezi tím se v Československu oženil). Z pobytu vzešla série prací o studiu amplitudy rozptylu pomocí dispersních vztahů, na kterých spolupracoval zčásti s rumunským teoretickým fyzikem S. Ciulli. Archiv SÚJV, Osobní složky zahraničních pracovníků SÚJV, Československo, Fischer Jan.

⁶³ Interní tisk SÚJV *Материалы пятой сессии Ученого совета ОИЯИ*, Дубна 1959, s. 6–8.

⁶⁴ Archiv SÚJV, fond 3/1/44, fol. 48 (dopis na hl. papíře Velvyslanectví Československé republiky v Moskvě, zn. „M-1671/57“, 3. 4. 1957).

⁶⁵ Dodání dvou tiskařských (kopírovacích) strojů Vetaprint-30 firmy KOVO Spojenému ústavu jaderných výzkumů přislíbil prezident A. Zápotocký během návštěvy ústavu v lednu 1957 (viz dále v textu). S odkazem na tento přislíb se náměstek ředitele SÚJV V. Votruba obrátil dopisem z 20. ledna 1957 na tehdejšího ministra československého zahraničního obchodu Dvořáka a požádal ho o pomoc s realizací dodávky. Tiskařské a kopírovací stroje byly tehdy ostře sledovanou technikou. Archiv SÚJV, fond 3/1/44: Переписка с Полномочным представителем, Посольством..., 3. 01. 1957–31. 12. 1957, zn. „OI-407“.

1956. Československý příspěvek SÚJV pro (neúplný) rok 1956 byl stanoven ve výši 4 877 100 rublů, z toho mělo být uhrazeno ve valutě SSSR 4 848 974 rublů a v zahraniční valutě podle kursu Státní banky SSSR 28 126 rublů.⁶⁶

V. Votruba byl také spolupodepsán na telegramu, kterým ředitelství SÚJV počátkem dubna 1957 informovalo členy Vědecké rady o úspěšném spuštění sychrořozotronu Laboratoře vysokých energií, při kterém bylo dosaženo energie protonů 8,3 GeV. Do Československa byl tento telegram zaslán souběžně Č. Šimáňovi a V. Petržílkovi dne 9. dubna 1957.⁶⁷

Jako náměstek ředitele SÚJV se V. Votruba zúčastnil také několika významných zahraničních konferencí. V roce 1957 byl vyslán jako „pozorovatel“ za SÚJV na První generální konferenci Mezinárodní agentury pro atomovou energii ve Vídni. Jako člen delegace SÚJV se zúčastnil také tří (sedmé až deváté) mezinárodních konferencí o fyzice vysokých energií, známých pod historickým názvem Rochesterské. Šlo o vrcholné konference v oboru, pořádané od roku 1950 (a konané zpočátku v USA). Počet účastníků těchto konferencí byl omezený a účast vázána na pozvání ze strany organizátorů. Sedmá konference se konala 15.–19. dubna 1957 v Rochesteru v USA; účast V. Votruby na konferenci schválil Výbor prezidia ČSAV ve schůzi 20. prosince 1956, na základě doporučení ředitele SÚJV Blochinceva a s podmínkou, že SÚJV ponese s tím spojené finanční náklady.⁶⁸ Osmá konference se konala 29. června – 5. července 1958 v Ženevě ve Švýcarsku (poprvé mimo území USA), a to pod patronátem CERN a s podporou Mezinárodní unie pro čistou a aplikovanou fyziku (IUPAP). Delegaci SÚJV na konferenci tvořili: N. N. Bogoljubov (zakladatel a první ředitel Laboratoře teoretické fyziky, vedoucí delegace), ředitel SÚJV D. I. Blochincev a oba jeho náměstci M. Danysz a V. Votruba, dále I. V. Čuvilo (náměstek ředitele Laboratoře vysokých energií), L. I. Lapidus (vedoucí vědecký pracovník Laboratoře jaderných problémů) a H. Pose (německý fyzik působící od roku 1945 v Sovětském svazu, v letech 1956–1959 pracovník Laboratoře jaderných problémů). Konference se účastnilo i několik dalších sovětských fyziků, např. I. J. Tamm z Moskevské Lomonosovovy univerzity.⁶⁹ Jako československý delegát se konference zúčastnil také V. Petržílka.

Osmá Rochesterská konference byla důležitým mezníkem v navazování kontaktů mezi SÚJV a CERN. Konferenci předsedal ředitel CERN profesor C. J. Bakker. Zasedání se konala ve Fyzikálním ústavu Lékařské fakulty Ženevské univerzity. Dne 3. července odpoledne byla uspořádána prohlídka laboratoří CERN v Meyrinu u Ženevy, kde se stavěl sychrotron pro energie 25 GeV. Konference byla zakončena 5. července odpoledne projevem amerického fyzika R. Oppenheimera a společnou večeří. V. Petržílka a V. Votruba se hned 6. července společně letecky vrátili do Prahy. Referáty, přihlášené na konferenci, nebyly přednášeny jednotlivě, nýbrž shrnuty v několika souhrnných referátech a koreferátech, které přednesli jako „zpravodajové“ přední odborníci v příslušném oboru. V. Petržílka v cestovní zprávě uvedl, že na konferenci byly zmíněny také práce československých fyziků: profesor O. Piccioni z *Radiation Laboratory* v Berkeley se zmínil o výsledcích společné

⁶⁶ Archiv SÚJV, fond 3/1/21, zn. „OI-1841“ (kopie).

⁶⁷ Archiv SÚJV, fond 3/1/44, zn. „N 1648/29“.

⁶⁸ MÚA, fond Zápisy ze schůzí VP ČSAV, k. 7, 50. schůze Výboru prezidia ČSAV dne 20. 12. 1956, bod 33. Návrhům ředitelství SÚJV na vyslání československých vědeckých pracovníků do zahraničí (na náklady SÚJV) bylo ze strany československých orgánů většinou vyhověno. Vyslání do zahraničí pracovníků SÚJV, kteří byli občany SSSR, bylo oproti tomu komplikovanější.

⁶⁹ Bruno FERRETTI (ed.), *1958 Annual International Conference on High Energy Physics at CERN. Proceedings*, Genève 1958 (dostupné <<https://cds.cern.ch/record/108580/files/C58-06-30-entire.pdf>>, ověřeno 7. 3. 2021).

práce československé a polské skupiny kosmického záření, zejména o dvoucentrovém modelu (jehož spoluautorem byl J. Pernegr); profesor B. d'Espagnat z CERN zmínil práci V. Votruby a M. Lokajička o klasifikaci elementárních částic na základě izospinu.⁷⁰

Devátá Rochesterská konference se konala 15.–25. července 1959 v Sovětském svazu v Kyjevě, opět pod záštitou IUPAP. Spoluorganizátorem konference byl SÚJV, který byl na konferenci také mohutně zastoupen. Této konferenci, která se ovšem připravovala s velkým časovým předstihem, se V. Votruba zúčastnil již jen jako vědecký pracovník SÚJV (funkci náměstka ředitele SÚJV předal v březnu toho roku svému nástupci). K účasti na konferenci byl oficiálně pozván jménem organizačního výboru dopisem ředitele Blochinceva z 15. června 1959 a požádán, aby předsedal plenárnímu zasedání konference o otázkách dispersních vztahů.⁷¹ Z československých fyziků se této konferenci zúčastnil také např. Josef Kvasnica, který byl vyslán Fakultou technické a jaderné fyziky ČVUT (na místo původně navrženého Luboše Valenty, který musel nastoupit na vojenské cvičení).

Z pověření ředitele D. I. Blochinceva zastupovali V. Votruba spolu s M. Danyszem SÚJV také např. na slavnostním spuštění prvního polského experimentálního reaktoru EWA (dodaného Sovětským svazem) v Ústavu jaderných výzkumů v Otwocku u Varšavy dne 14. června 1958.⁷²

V době působení V. Votruby ve funkci náměstka ředitele SÚJV byly dojednány také návštěvy a dlouhodobé pobyty prvních sovětských pracovníků SÚJV v Československu. Konkrétně dopisem ze 14. února 1957 se V. Votruba jako náměstek ředitele SÚJV obrátil (rusky) na ředitele Výzkumného ústavu pro vakuovou elektrotechniku v Praze-Hloubětíně J. Váňu se žádostí, zda by mohli přijmout na jedno- až dvouměsíční stáž do oddělení urychlovačů pracovníka SÚJV, občana SSSR V. V. Kol'gu. Náklady spojené s pobytem přebíral SÚJV. Žádost byla uvedena slovy (překlad z ruštiny): „Ředitelství Spojeného ústavu jaderných výzkumů přikládá velký význam tomu, aby pracovníci Ústavu měli možnost seznámit se s vědeckými problémy, metodikou jejich řešení a také podmínkami práce v jiných vědecko-výzkumných ústavech, zejména zahraničních.“ Dále pak bylo upřesněno, že V. V. Kol'ga je 29letý pracovník sektoru urychlovačů v Laboratoři jaderných problémů (LJaP) a pracuje na zhruba stejných otázkách, kterými se ve VÚVET zabývá Jiří Teichman pod vedením M. Seidla.⁷³ Během stáže V. V. Kol'gy ve VÚVET projevil

⁷⁰ MÚA, fond Sbirka cestovních zpráv, Švýcarsko, 1953–1958. V. Petržílka, Zpráva o účasti na Mezinárodní konferenci pro fyziku částic vysokých energií v CERNu od neděle 29. června do soboty 5. července 1958, požádané pod záštitou Mezinárodní unie pro čistou a aplikovanou fyziku (datováno 21. 12. 1958). RNDr. M. Lokajiček, DrSc. v rozhovoru s E. Těšinskou ze dne 15. července 2015 ke spolupráci s V. Votrubou a prezentaci jejich společné práce na zmíněné konferenci uvedl: „...na podzim 1957 jsme s Votrubou udělali další práci, kterou jsme systematiku elementárních částic posunuli zas o třídu dál. Vyšlo to však jenom jako preprint v Dubně, i když bylo domluveno, že to bude publikováno v Nuclear Physics. Votruba tuto práci prezentoval v roce 1958 na VIII. Rochesterské konferenci, která se konala v Ženevě. Práce vzbudila zájem. Francouzský fyzik Bernard d'Espagnat, který patřil k vrcholným představitelům oboru, tehdy Votrubu vyzval, aby zůstal v Ženevě o týden déle a o naší práci podrobně referoval na semináři, který d'Espagnat zorganizuje. Votruba si však nemohl dovolit přetáhnout povolenou dobu zahraničního pobytu a musel se vrátit. Tím nemohl d'Espagnatovi a tamním teoretikům naši koncepci vysvětlit...“ (podle záznamu rozhovoru pořízeného E. Těšinskou).

⁷¹ Archiv SÚJV, fond 4/1/124, zn. „Исх. No. 252/59“.

⁷² Archiv SÚJV, fond 3/1/84: Переписка с Полномочным представителем, Посольством..., 6. 01. 1958–31. 12. 1958, zn. „Исх. No. 365/29“ (telegram D. I. Blochinceva J. Kožešnikovi z 11. 6. 1958, pověřující V. Votrubu zastupováním SÚJV na zmíněné akci).

⁷³ Archiv SÚJV, fond 3/1/44: Переписка с Полномочным представителем, Посольством..., 3. 01. 1957–31. 12. 1957, zn. Исх. No. 681/29“.

zájem o návštěvu tohoto ústavu také vedoucí sektoru urychlovačů v LJaP J. N. Děnisov. J. Váňa však v odpovědi z 9. dubna 1957 adresované V. Votrubovi (opět rusky) napsal, že by uvítal, kdyby Děnisov mohl přijet do ústavu až po odjezdu Kol'gy, neboť současný pobyt obou pracovníků v ústavu by toho roku působil prostorové obtíže. Zároveň vyslovil obavu, že pobyt ve VÚVET nebude mít pro Děnisova žádný význam, protože výkonnými zesilovači se v ústavu nikdo nezabývá. Uskutečnění stáže ponechal nicméně na uvážení Votruby a ředitele Laboratoře jaderných problémů SÚJV V. P. Dželepova. Zdá se, že k této záležitosti nedošlo.⁷⁴

Do Československa byl v roce 1957 pozván také ředitel SÚJV D. I. Blochincev, a sice k účasti na Mezinárodní vědecké konferenci ČVUT v Praze u příležitosti výročí 250 let od založení inženýrské školy v Praze. Konference se konala ve dnech 28.–30. května 1957. Pozvání k účasti na konferenci a týdennímu pobytu v Československu (spolu s manželkou) mu bylo zasláno jménem tehdejšího rektora ČVUT akademika Theodora Ježdíka.⁷⁵ Na zahájení konference Blochincev přednesl referát *Atomová energetika z pohledu fyziky* (rusky). Při příležitosti konference mu byl na ČVUT také udělen čestný doktorát technických věd. Do Prahy mu tehdy bylo tlumočeno také pozvání předsedy Polské Státní rady pro atomovou energii a vládního zmocněnce v SÚJV W. Biliga, aby se při zpáteční cestě zastavil ve Varšavě, k projednání některých otázek společného zájmu (řečeno jazykem diplomacie).⁷⁶

17. Návštěva prezidenta A. Zápotockého v SÚJV

Jako náměstek ředitele SÚJV se V. Votruba účastnil také četných oficiálních přijetí významných hostů ústavu a nejrůznějších delegací. Jako pro fyzika pro něho byly jistě nejzajímavější návštěvy významných vědců. Ve prospěch vědy a lidských osudů však bylo možno občas využít i návštěv vládních a politických činitelů.

Necelý rok po zřízení ústavu, v lednu 1957 navštívila SÚJV československá vládní a stranická delegace v čele s prezidentem Antonínem Zápotockým, která byla na oficiální týdenní návštěvě v Sovětském svazu. Přesněji řečeno, SÚJV tehdy navštívila jedna část delegace, druhá část odletěla na exkursi do Sverdlovska. Návštěvy Dubny se tehdy zúčastnil také první tajemník ÚV KSČ A. Novotný a V. Kopecký (kteří stáli na samém počátku přivzání Československa k účasti a zřízení ústavu v lednu 1956) a československý velvyslanec v SSSR J. Vošahlík. Přítomni byli také zástupci tisku včetně ČTK (návštěva je dokumentována sérií pamětních fotografií). V. Votruba spolu s ředitelem Blochincevem delegaci v ústavu uvítali a spolu s dalšími vedoucími pracovníky ústavu ji doprovázeli při prohlídce areálu a velkých experimentálních zařízení.

Návštěva ústavu na prezidenta Zápotockého zřejmě dobře zapůsobila a zmínil se o ní v závěrečném proslovu v Moskvě. V kontextu slov o československo-sovětské spolupráci ve využití jaderné energie uvedl (podle dochovaného konceptu): „*O výsledcích této vzájemné spolupráce přesvědčila se naše delegace při návštěvě Spojeného ústavu jaderného*

⁷⁴ Tamtéž, fol. 61 (dopis na hlavičkovém papíře VÚVET, bez registračního čísla).

⁷⁵ Tamtéž, fol. 44 (dopis Rektora ČVUT v Praze akademika T. Ježdíka, 5. 3. 1957, bez registračního čísla).

⁷⁶ Tamtéž, zn. „No. 2600/29“, fol. 64 a 65 (kopie telegramu zaslaného D. I. Blochincevovi 30. 5. 1957 do hotelu Praha administrativním ředitelem SÚJV M. Lebeděnkem).

výzkumu. *Uvědomili jsme si tam, že pro malou zemi, jako jsme my, by bylo nanejvýš obtížné a vlastně vůbec nemožné vybudovat tak nákladná a velkorysá zařízení vlastními silami.*⁷⁷

V. Votruba tehdy využil osobního setkání s prezidentem Zápotockým k připomenutí a zopakování žádosti o propuštění z vězení svého bývalého aspiranta Miloše Lokajíčka.

Miloš Lokajíček (1923–2019) patřil ke generaci, jejíž studia byla přerušena druhou světovou válkou. Maturoval v roce 1942 a teprve po válce pokračoval ve studiu matematiky a fyziky na Přírodovědecké fakultě UK. Vysokoškolské studium završil v roce 1949 státními zkouškami a v červnu 1950 doktorátem přírodních věd. Již v doktorské disertaci *O transformačních vlastnostech rozšířené soustavy Maxwellových rovnic* navázal na disertační práci V. Votruby. Po absolvování fakulty byl zprvu zaměstnán jako fyzik-radiolog v resortu ministerstva zdravotnictví: v dubnu 1949 nastoupil do Státního radiologického ústavu a od října 1949 přešel do Radioterapeutického ústavu při nemocnici v Praze na Vinohradech. Od 1. prosince 1950 byl přijat na vědeckou aspiranturu v oboru fyziky na Přírodovědecké fakultě UK. Jeho školitelem se stal V. Votruba. Společně pracovali na teorii klasifikace elementárních částic na základě izotopického spinu; výsledkem byly dvě cizojazyčné publikace.⁷⁸ Spolu s fyzikou je sbližovaly i jejich světonázorové postoje. Po ukončení aspirantury, od 1. prosince 1953 M. Lokajíček nastoupil jako vědecký pracovník do Laboratoře pro nukleární fyziku ČSAV, jejíž vedení v té době právě převzal Č. Šimáně po V. Petržilkovi a která se od 1. ledna 1954 stala oddělením nově zřízeného Fyzikálního ústavu ČSAV.

V únoru 1954 byl však M. Lokajíček zatčen a v červnu t. r. odsouzen k trestu odnětí svobody na dobu sedmi let „*pro velezradu za členství a účast na schůzkách organizace 'Rodina' zaměřující se na náboženskou výchovu mládeže.*“⁷⁹ V téže kauze bylo tehdy odsouzeno šest osob. M. Lokajíček byl v té době již otcem tří nezletilých dětí a jeho rodina zůstala prakticky bez finančních prostředků. Vzhledem k zatčení a odsouzení byl propuštěn z Fyzikálního ústavu ČSAV.

Se žádostí o prezidentskou milost pro syna se na manželku prezidenta Marii Zápotockou v roce 1954, hned po vynesení rozsudku, obrátila matka M. Lokajíčka. Ve věci M. Lokajíčka se v Kanceláři prezidenta republiky, ještě před vynesením rozsudku, „dotazovali“ také hlavní sekretář ČSAV akademik František Šorm a fyzikální chemik akademik Rudolf Brdička. V. Votruba se obrátil na prezidenta Zápotockého ve věci M. Lokajíčka poprvé dopisem z 10. ledna 1955, v němž s velkou naléhavostí uvedl:

⁷⁷ NA, fond ÚV KSČ 1945–1989, A. Zápotocký, sv. 35, a. j. 1034. Koncept projevu A. Zápotockého v Moskvě 31. 1. 1957.

⁷⁸ Václav VOTRUBA – Miloš LOKAJÍČEK, *Unified description of leptons*, Physical Review 86, April 1952, s. 260 (předloženo k publikaci 3. 1. 1952); též, *On isotopic spin of elementary particles*, Czechoslovak Journal of Physics 2, 1953, s. 1–8.

⁷⁹ Šlo o skupinu osob kolem chorvatského kněze S. T. Kolakoviče. Provinění M. Lokajíčka bylo v úředních spisech formulováno slovy: „Odsouzený zapojil se v r. 1948 do protistátní organizace 'Rodina', která byla založena a řízena Vatikánem prostřednictvím pověstného Kolakoviče. Jejím cílem bylo zejména organizovat protistátní výchovu nábožensky založené mládeže. Do r. 1953 účastnil se odsouzený různých schůzek této organizace a to i schůzky v Litoměřicích v polovině r. 1948, kde bylo dohodnuto, že činnost organizace se zaměří na získávání dělnické mládeže pro protistátní činnost. Koncem r. 1952 účastnil se schůzky, kde členy organizace instruoval zrádný kněz a agent Vatikánu Štefan Naholka. Pro schůzky 'Rodiny' propůjčoval odsouzený i svůj byt.“ Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Praha (dále AKPR), fond Protokol T (tajně) 1945–1963, sign. 0 3008/58, Lokajíček Miloš, trestní případ, 1955–1957. Dr. Viktor Knapp, Informace pro soudruha prezidenta republiky v trestní věci Miloše Lokajíčka, 8. 4. 1955 (citace ze zprávy ministerstva spravedlnosti).

„Vážený pane prezidente,

dovoluji si Vás požádati o slyšení ve věci Miloše Lokajička, mého bývalého aspiranta a bezpochyby nejnadanějšího z našich mladých pracovníků v nukleární fyzice, který byl odsouzen pro členství v rozpuštěném katolickém spolku 'Rodina'. Chtěl bych Vás při tom, pane presidente, informovat o mezinárodním postavení československé nukleární fyziky, zvláště teoretické, jejím mimořádném významu pro mezinárodní prestýž(!) našeho státu a o tom, jakou škodu a ztrátu nám v tomto ohledu působí vyřazení M. Lokajička z odborné činnosti a mezinárodní soutěže; osobně pociťuji tuto ztrátu zvláště po zkušenostech ze svého pobytu v NDR a Maďarsku. Nakonec bych Vás chtěl poprosit, abyste jmenovanému nějak umožnil pokračovat v slibně započaté vědecké práci ku prospěchu naší vlasti.“⁸⁰

Na dopise, doručeném prezidentské kanceláři, byl červenou tužkou připsán pokyn A. Zápotockého k přešetření záležitosti. Profesoru Votrubovi však audience udělena nebyla. Dopisem Kanceláře prezidenta republiky z 8. února 1955 mu bylo s politováním sděleno, že prezident ho nemůže pozvat k osobní rozmluvě, „neboť jeho čas je zcela vyplněn neodkladnými úkoly.

O věci Miloše Lokajička byl však prezident republiky již dříve informován z podnětu žádostí o milost, které byly ve prospěch Miloše Lokajička podány.

Na pokyn prezidenta republiky jsme na základě těchto dřívějších žádostí již dali podnět k provedení zákonem předepsaného řízení. Toto řízení se provádí, dosud není skončeno. Ujišťujeme Vás, vážený pane profesore, že v tomto řízení bude vzat zřetel ke všem důležitým okolnostem případu i k těm, které uvádíte ve svém dopise ze dne 10. ledna 1955.“⁸¹

Jak vyplývá z příslušného spisu Kanceláře prezidenta republiky, v řízení o milost byla tehdy uplatněna výhrada rozhodnutí prezidenta republiky. Vzhledem k odpykání do té doby příliš krátké části trestu M. Lokajičkem však bylo uplatnění této výhrady na pokyn prezidenta zrušeno.

Při osobním setkání s prezidentem Zápotockým v lednu 1957 „v Moskvě“ V. Votruba na případ M. Lokajička znovu upozornil. K dřívější argumentaci dodal, že Lokajiček bude mít v polovině srpna t. r. odpykanou již polovinu trestu, ve výkonu trestu se řádně chová a pracuje. Prezident dal údajně hned při rozmluvě „v Moskvě“ pokyn k novému přešetření záležitosti. Kancelář prezidenta republiky požádala Ministerstvo spravedlnosti o nové přešetření případu a dodatečně i o prošetření trestní věci v případě ostatních odsouzených v téže kauze. Milost však byla udělena jen M. Lokajičkovi, „u něhož bylo přihlédnuto zejména k jeho odborným znalostem na úseku jaderné fyziky, které mohou být pro naši vědu značným přínosem. U ostatních spoluodsouzených zvláštního zřetele hodných důvodů pro udělení milosti u nich zjištěno nebylo, a proto jejich žádosti [...] byly postupně zamítnuty.“⁸²

V červnu 1957 byl M. Lokajiček z vězení propuštěn. Jeho první kroky zaměřily domů a odtud za Jaroslavem Pernegrem, který byl po dobu Lokajičkova zatčení v kontaktu s jeho rodinou. Přestože udělení prezidentské milosti bylo odůvodněno velkou důležitostí

⁸⁰ AKPR, fond Protokol T 1945–1963, spis č. 101.047/55. Dopis V. Votruby prezidentu A. Zápotockému z 10. 1. 1955 (napsáno na hlavičkovém papíře Katedry atomistiky na Karlově univerzitě), fotoreprodukce viz obr. 3.

⁸¹ AKPR, fond Protokol T 1945–1963, spis č. 1085/55. Kopie odpovědi Kanceláře prezidenta republiky V. Votrubovi z 8. 2. 1955, čj. 103.121/55, podepsán Dr. Viktor Knapp.

⁸² AKPR, fond Protokol T 1945–1963, spis č. T 1542/57. Ministerstvo spravedlnosti v Praze Kanceláři prezidenta republiky, 10. 7. 1957, čj. Mil 4354/57.

M. Lokajička pro československou jadernou fyziku, z rozhodnutí stranických orgánů mu nebylo dovoleno pokračovat ve vědecké práci v ČSAV (o působení na vysoké škole nemluvě). Na paradox vyvstalé situace upozornil Kancelář prezidenta republiky dokonce ministr informací V. Kopecký (bývalý předseda VVAE)! Žádná přímiluva však tentokrát nepomohla. M. Lokajiček musil po propuštění z vězení odpracovat nejprve jeden rok jako dělník v podniku Regula v Praze Holešovicích. Od června 1959 byl pak zaměstnán ve fyzikálním oddělení resortního Výzkumného ústavu přístrojů jaderné techniky v Přemysle (v té době začleněného do n. p. Tesla). Neformální spolupráci v teoretické fyzice s V. Votrubou navázal nicméně hned po návratu z vězení; jako teoretičtí fyzici si vystačili víceméně s tužkou a papírem. Výsledky další společné práce o systematice elementárních částic však směli publikovat jen jako preprint SÚJV.⁸³ Jako fyzik M. Lokajiček nadále externě spolupracoval také s Radiologickou klinikou UK, profesorem V. Staškem; z této spolupráce vzešla v letech 1958–1961 desítky publikací v československých i zahraničních odborných časopisech.

K vědecké práci v oboru základního výzkumu se M. Lokajiček mohl oficiálně vrátit až v druhé polovině 60. let. Výnosem obvodního soudu pro Prahu 5 ze dne 5. června 1964 byl jeho rozsudek zrušen a zcela zahrazen. V roce 1966 mu byla udělena vědecká hodnost kandidáta fyzikálně-matematických věd na základě obhajoby práce v oboru experimentální fyzika; obhajoba se konala na Fakultě technické a jaderné fyziky ČVUT 23. května 1966. Propustkou pro návrat M. Lokajička do Fyzikálního ústavu ČSAV byl roční pracovní pobyt v SÚJV, na který byl vyslán v březnu 1968 jako zaměstnanec VÚPJT (anketu SÚJV vyplnil již 5. května 1967). V SÚJV pracoval v teoretickém oddělení Laboratoře vysokých energií. Původní záměr byl (a přijetí M. Lokajička do SÚJV bylo schváleno s poznámkou), že zde budou pracovat spolu s profesorem Votrubou; ten však od plánu odjet do SÚJV na roční pracovní pobyt odstoupil. Po návratu z Dubny, od dubna 1969 nastoupil M. Lokajiček jako vědecký pracovník do Fyzikálního ústavu ČSAV.⁸⁴ Vědecky pracoval takřka do posledních dnů svého života, spolupracoval se SÚJV i CERN. Zemřel 7. listopadu 2019 ve věku 96 let.

⁸³ V. VOTRUBA – Miloš LOKAJIČEK, *An Algebraic System of Fundamental Particles*, Preprint JINR-Dubna P-181, June 1958.

⁸⁴ Ve věci opětovného přijetí M. Lokajička do Fyzikálního ústavu ČSAV se dopisem z 24. září 1968 obrátil ředitel Fyzikálního ústavu ČSAV L. Pekárek na hlavního vědeckého sekretáře ČSAV J. Pluhaře. Uvedl, že v souvislosti s probíhajícím rehabilitačním řízením v ČSAV obdržel žádost M. Lokajička o znovupřijetí do ústavu. Poukázal na zrušení a zahrazení dřívějšího rozsudku nad M. Lokajičkem a dodal: „Přes značně nepříznivé okolnosti Dr. Lokajiček pokračoval ve své vědecké činnosti a jeho současná vysoká odborná úroveň by byla značným přínosem pro oddělení fyziky vysokých energií FÚ ČSAV. Domnívám se, že nejlepším vyjádřením morální satisfakce Dr. Lokajičkovi by bylo umožnění jeho návratu do ČSAV, a žádám proto, aby k tomuto účelu bylo FÚ ČSAV přiděleno mimořádně systemizované místo vedoucího vědeckého pracovníka od 1. 1. 1969. K podobnému závěru dospěla i Rehabilitační komise FÚ ČSAV, která se tímto případem zabývala, o čemž informovala Ústřední rehabilitační komisi ČSAV dopisem ze dne 8. 8. 1968.“ Dále ještě dodal, že Lokajiček je zaměstnancem n. p. Tesla, Výzkumný ústav přístrojů jaderné techniky v Přemysle u Prahy a v současné době pracuje v SÚJV jako vědecký pracovník, odkud se má vrátit koncem roku. Dopisem z 1. listopadu 1968 pak ředitel Pekárek informoval M. Lokajička do Dubny, že od 1. ledna 1969 ho přijímají do pracovního poměru jako vědeckého pracovníka do oddělení fyziky vysokých energií FÚ ČSAV. MÚA, fond Fyzikální ústav ČSAV 1953–1978, k. 6, sign. 04 (Nábor pracovních sil).

18. Završení výkonu funkce náměstka ředitele SÚJV V. Votrubou a jeho návrat z Dubny

Dvouleté funkční období náměstků ředitele SÚJV V. Votruby a M. Danysze končilo v březnu 1958. Návrh na nové obsazení postů měla připravit Vědecká rada ústavu a schválit Sbor vládních zmocněnců na svém druhém zasedání v listopadu 1957. Otázka byla projednána na 3. zasedání Vědecké rady SÚJV v září 1957. Protože se oba náměstci ředitele ve svých funkcích osvědčili, bylo navrženo potvrdit je ve funkcích i na další funkční období. V. Votruba však znovu kandidovat nechtěl; jaký byl postoj M. Danysze, není z využitých písemných pramenů jasné. Votruba odůvodňoval svůj postoj tím, že v důsledku úmrtí profesorů V. Trkala a Z. Matyáše (1. června 1957) je potřebný pro zajištění výuky teoretické fyziky na Karlově univerzitě.⁸⁵ K návratu do vlasti měl V. Votruba také rodinné důvody – jeho dcera skončila v Dubně základní školní docházku a v dalším studiu měla pokračovat v Československu, kam s ní měla odjet i matka; v Dubně by tudíž zůstal bez rodiny, což se mu jevilo „velmi obtížně zvládnutelné“.⁸⁶ Chtěl nicméně zůstat v Dubně do června 1958, ale již jen jako vědecký pracovník.

Výbor prezidia ČSAV podpořil žádost Votruby o propuštění z funkce náměstka ředitele SÚJV v usnesení ze schůze 6. listopadu 1957, kde výbor důrazně trval na návratu Votruby do Československa.⁸⁷ Do zasedání Sboru vládních zmocněnců, svolaného na 25.–26. listopadu 1957, se však nepodařilo připravit jiný návrh na obsazení postů náměstků ředitele, a Vědecká rada SÚJV tudíž požádala Sbor vládních zmocněnců o prodloužení funkčního období stávajících náměstků o jeden rok. Otázka přišla na pořad poslední den zasedání 26. listopadu. Československé stanovisko podporující návrat V. Votruby zde tlumočil J. Kožešník. Votruba vysvětlil své důvody v diskusi; část přítomných je uznala, jiní se ho snažili pochvalnými slovy přemluvit. Rozhodujícím se stalo stanovisko sovětského vládního zmocněnce V. S. Jemeljanova, který uvedl, že důvody Votruby chápe, apeloval však na povinnost vědce v první linii přinášet oběti, a to i s ohledem na politický význam SÚJV.⁸⁸

Sbor vládních zmocněnců nakonec (jednomyslně) schválil řešení, kterým bylo oběma náměstkům ředitele funkční období prodlouženo o jeden rok, tj. do března 1959, a Vědecké radě ústavu uloženo, aby příštím zasedání Sboru vládních zmocněnců v listopadu 1958 předložila nové návrhy na obsazení obou postů, a také návrh na obsazení postu ředitele (jehož funkční období bylo tříleté).⁸⁹

⁸⁵ Na Univerzitě Karlově, Matematicko-fyzikální fakultě UK (kde byla v roce 1956 zřízena katedra teoretické fyziky, jejímž vedoucím byl jmenován Z. Matyáš) působili v té době jako docenti teoretické fyziky Miloslav Brdička (1913–2007), habilitovaný v r. 1954 (od r. 1958 vedoucí katedry teoretické fyziky po Z. Matyášovi) a Čestmír Muzikář (1924–1966), habilitovaný v r. 1958. Na FTJF UK byl obor teoretická fyzika zastoupen pouze profesorem V. Votrubou, který však byl od září 1956 v Dubně a jeho výuka musila být suplována; katedra teoretické fyziky zde zatím zřízena nebyla.

⁸⁶ Schůzování a administrativa SÚJV byly nejspíš také důvodem k tomu, že V. Votruba o setrvání na postu náměstka ředitele SÚJV nestál. RNDr. Stanislav Dubnička, DrSc., v osobní vzpomínce na profesora Votrubu uvedl, že „když ho nějaké jednání ne bavilo, beze slova se zvedl a odešel“. Stanislav DUBNIČKA, *Ohlédnutí za dlouhodobým pracovním pobytem v Laboratoři teoretické fyziky SÚJV*, in: E. Těšínská (ed.): *Mezi SÚJV a CERN*, s. 162.

⁸⁷ MÚA, fond Zápisy ze schůzi VP ČSAV, k. 12, 51. schůze 6. 11. 1957, bod 8.

⁸⁸ Archiv SÚJV, fond 3/1/32, ОИЯИ. Стенограмма совещания Комитета полномочных представителей [КПП] государств-членов ОИЯИ, 25. 11.–26. 11, 1957. s. 35–36.

⁸⁹ Archiv SÚJV, fond 3/1/34, ОИЯИ. Материалы совещания КПП правительств государств членов ОИЯИ (II сессия). Velvyslanec Vošahlík ve zprávě pro ministra zahraničních věcí o československém postupu na

Se žádostí o nominace kandidátů na nové náměstky ředitele SÚJV se na vládní zmocněnce členských států ústavu obrátil ředitel Blochinec v červenci 1958; dopis J. Kožešníkovi byl datován 28. července. Zvážení případných československých kandidátů bylo postoupeno ÚV KSČ. Vedoucí Zahraničního odboru ČSAV Viktor Janata interním sdělením z 6. srpna 1958 informoval J. Kožešníka, že V. Votruba, při náhodném osobním setkání s Janatou, uvedl, „že kandidatura čs. odborníků nepřichází patrně v úvahu, a dále pak, že vhodnou příležitostí k projednání této záležitosti by byla [druhá] ženevská konference, na kterou z ČSR jede akademik Šorm a kterou se za sovětskou stranu zúčastní náčelník Glavatomu Jemeljanov, sovětský vládní zmocněnec pro SÚJV.“⁹⁰ Sovětská strana měla nejspíš zájem o nominaci československého kandidáta (včetně setrvání V. Votruby ve funkci). J. Kožešník však dopisem S. V. Jemeljanovovi ze dne 1. října 1958 diplomaticky sdělil názor ČSAV (překlad z ruštiny): „Není pochyb o tom, že by bylo velkou ctí a znamenalo by pro nás také velký užitek, kdyby jako kandidáti byli navrženi čs. představitelé, avšak jiné okolnosti nás nutí kandidaturu odmítnout.“

Protože nedávno zemřel profesor Matyáš a v Československu není už jiný profesor, který by se zabýval výchovou mladých fyziků, velmi nutně potřebujeme profesora Votrubu. Proto bychom uvítali Vaše laskavé sdělení, že je možné uvolnit ho z funkce zástupce ředitele. Protože místo Votruby nemáme pro uvedené místo jinou vhodnou osobu, prosíme, aby nebyl nikdo z Československa navrhován jako kandidát.“ Dopis byl adresátem v kopii předán řediteli Blochinecovi.⁹¹

Na třetím zasedání Výboru vládních zmocněnců, jehož konání bylo posunuto na leden 1959, bylo zvoleno nové ředitelství SÚJV ve složení: ředitel D. I. Blochinec (na další tři roky), náměstci ředitele Wang-Ganchang (ČLR)⁹² a Emil Džakov (BLR). Noví náměstci znovuzvoleného ředitele nastoupili do svých funkcí od března t. r. E. Džakov krátce poté, telegramem z 11. března 1959, jménem nového ředitelství SÚJV požádal československého

zasedání Výboru vládních zmocněnců SÚJV v listopadu 1958 komentoval prodloužení funkčního období obou náměstků ředitele SÚJV zhruba takto: V závěru zasedání předneslo ředitelství SÚJV požadavek na prodloužení funkčního období obou náměstků. Jako důvod uvedlo, že členské státy nepřipravily dokonale návrh nových náměstků v patřičné lhůtě, a tudíž není možno v letošním zasedání zplnomocněných zástupců členských států provést volbu. Českoslovenští zástupci na zasedání s tímto zdůvodněním souhlasili a navrhlí, aby v budoucnu byl nástupní termín (náměstků) ředitelů posunut na období červenec-srpen, jelikož zpravidla jde o profesory, kteří jsou vázáni na pracoviště vysokých škol členských států. MÚA, fond Řízení a správa pracovišť ČSAV, k. 194.

⁹⁰ MÚA, fond Zahraniční a hospodářský odbor (dále ZHO) / Zahraniční odbor (dále ZO) ČSAV, 1953–1959, k. 77. Kopie záznamu připojená ke kopii dopisu J. Kožešníka S. V. Jemeljanovi z 1. 10. 1958.

⁹¹ Archiv SÚJV, fond 3/1/84, ОИЯИ, Секретариат. Переписка с полномочным представителем, Посольством в Москве и научными учреждениями Чехословацкой народной республики по вопросам финансирования, обмена кадрами и научных связей, 6. 1. 1958 – 31. 12. 1958. Kopie dopisu J. Kožešníka (zn. VII-10.966/58) postoupená D. I. Blochinecovi.

⁹² Wang Ganchang (1907–1998), jeden z vedoucích představitelů čínské jaderné a částicové fyziky, později účastník vývoje čínské jaderné bomby. V 30. letech 20. století absolvoval studijní pobyt na univerzitě v Berlíně v Německu, kde vypracoval doktorskou disertaci pod vedením L. Meitnerové. V SÚJV pracoval od roku 1956. Vedl skupinu v Laboratoři vysokých energií, která na základě analýzy snímků z propanové bublinové komory umístěné v magnetickém poli a ozářené svazkem záporných mezonů pí s energií 7–8 GeV na tamním synchrotrónu objevila záporný anti-sigma hyperon (podivnou částici s dobou života řádově 10^{-10} s, rozpadající se na antineutron a záporný mezon pí). Členem této multinárodní skupiny byl také český fyzik, pracovník Fyzikálního ústavu ČSAV Jiří Vrána, který pracoval v SÚJV od prosince 1959 do prosince 1961 (jeho první dlouhodobý pracovní pobyt v SÚJV). Objev byl ohlášen v roce 1960 a byl oceněn cenou SÚJV za rok 1961. Byl to jeden z prvních objevů učiněných v SÚJV.

vládního zmocněnce pro SÚJV J. Kožešníka, aby byl V. Votrubovi prodloužen pobyt v Dubně a vízum do konce srpna 1959.⁹³ Žádosti bylo bez námitek vyhověno.

Na Fakultu technické a jaderné fyziky UK profesor Votruba nastoupil znovu k 1. srpnu 1959; od 1. září t.r. byla fakulta organizačně převedena z Univerzity Karlovy na České vysoké učení technické. Na fakultě se V. Votruba poté stal vedoucím katedry teoretické fyziky, která byla zřízena ve školním roce 1959/60 na základě rozdělení dosavadní katedry jaderné fyziky na tři samostatné katedry: jaderné fyziky (vedoucí V. Petržílka), teoretické fyziky (vedoucí V. Votruba) a obecné fyziky (vedoucí J. Beneš). Od 1. října 1967, v souvislosti s převedením („vrácením“) fyzikálních kateder z FTJF ČVUT na MFF UK, se profesor Votruba stal opět zaměstnancem MFF UK, kde pak působil do konce profesní kariéry. V roce 1970 byl na částečný úvazek zaměstnán také ve Fyzikálním ústavu ČSAV, aby tam spolupracoval se skupinou teoretické fyziky vysokých energií. V roce 1975 odešel do důchodu, na fakultě byl zaměstnán ještě na částečný úvazek.⁹⁴

Účast V. Votruby na spolupráci se SÚJV pokračovala i po jeho návratu z Dubny a promítala se do jeho profesní kariéry nadále i tím, že na fakultě přebíral pedagogické povinnosti za pracovníky na dlouhodobých pracovních pobytech v SÚJV (např. vedení katedry jaderné fyziky za profesora V. Petržílku v době jeho dlouhodobého pobytu v SÚJV v letech 1959–1961, přednášky a vedení diplomových prací za I. Úlehlu v době jeho druhého dlouhodobého pobytu v SÚJV v letech 1963–1967). V roce 1961 byl opět jmenován členem Vědecké rady SÚJV; koncem roku 1963 však požádal ze zdravotních důvodů o uvolnění „z reprezentačních funkcí v SÚJV v Dubně“.⁹⁵ Jak již bylo zmíněno, upustil také od zamýšleného dlouhodobého pracovního pobytu v SÚJV jako vědecký pracovník. Nadále však působil (jako člen) v Komisi pro spolupráci se SÚJV, která byla ustanovena v listopadu 1962 jako pomocný orgán československého vládního zmocněnce v SÚJV J. Kožešníka. V roce 1967 (poté co byla část agendy této komise převedena na Fyzikální komisi při Vědeckém kolegiu jaderného výzkumu ČSAV) podrobil vysílání československých odborníků do SÚJV poměrně ostré kritice. Odhodlal se k tomu v souvislosti s návrhem ředitelství SÚJV (resp. náměstka ředitele I. Úlehly) na vyslání asistenta katedry teoretické fyziky FTJF ČVUT Miloše Uhlíře k novému, dvouměsíčnímu pobytu do SÚJV, aby tam dokončil a případně obhájil kandidátskou disertaci. Votruba protestoval tím, že Uhlíř pracoval v SÚJV téměř tři roky (pobyt mu byl dvakrát prodloužen) a rok předtím se z Dubny vrátil. V závěru dopisu, v zápalu rozhořčení, dodal: „*Nakonec bych při této příležitosti rád upozornil Vás i akad. Kožešníka na to, že v organizaci vysílání našich lidí do Dubny (a jejich návratů domů)*

⁹³ Archiv SÚJV, fond 3/1/124: ОИЯИ, Секретариат. Переписка с полномочным представителем, Посольством в Москве и научными учреждениями Чехословацкой народной республики ..., 5. 1.–31. 12. 1959. Telegram SÚJV, zn. „Исх. No. 93/29“.

⁹⁴ Na MFF UK byl V. Votruba převeden jako vedoucí katedry teoretické fyziky II, zatímco I. Úlehla se stal vedoucím katedry teoretické fyziky I. Z vedení katedry (v té době katedra teoretické fyziky I) byl koncem září 1968 odvolán na vlastní žádost, oficiálně ze zdravotních důvodů. V době odchodu V. Votruby do důchodu bylo z kateder teoretické a jaderné fyziky na MFF UK vytvořeno Nukleární centrum v čele s I. Úlehlou. AUK, fond MFF UK, OS Votruba Václav.

⁹⁵ Prání V. Votruby o jeho uvolnění z Vědecké rady SÚJV bylo tlumočeno (a doporučeno) dopisem J. Kožešníka D. I. Blochincevovi z 12. listopadu 1963. Týmž dopisem byli novými, stálými členy Vědecké rady SÚJV za Československo jmenováni Vladimír Šváb (ředitel Ústavu jaderného výzkumu ČSAV, na místo Č. Šimáně, který v té době již působil v Mezinárodní agentuře pro atomovou energii ve Vídni) a I. Úlehla (FTJF ČVUT). Archiv SÚJV, fond 3/1/289: ОИЯИ, Секретариат. Переписка с полномочным представителем, Посольством в Москве и научными учреждениями ЧССР ..., 15. 8.–30. 12. 1963. Dopis J. Kožešníka, zn. 58458/3.

vládne v poslední době [...] značně nepřehledný zmatek a libovůle. Tato agenda byla svěřena fyzikální komisi VKJV, již má předsedat prof. Úlehla; ten však je v Dubně, komise se prakticky neschází a o záležitosti našich pracovníků v Dubně se asi nikdy z funkcionářů nestará. Výsledek je takový, že mnozí naši pracovníci si pobyt v Dubně bez omezení prodlužují (ačkoliv z toho žádný patrný prospěch pro naši vědu nevychází), zatím co jiní tam nemohou (nejsou povolávání, nebo se značným zpožděním proti plánu, což narušuje práci na našich pracovištích zde), poněvadž Čechoslováků je [v] Dubně stále plno. Bylo by mým na čase, opět jednou skontrolovat plány pobytů našich lidí v Dubně a uvést skutečnost do souhlasu s nimi. Jsem osobně toho názoru, že pět let pobytu v Dubně je víc než dost, tím spíše, když se tam mnozí z těchto 'stálých' spolupracovníků zabývají pracemi povahy povytce 'řemeslné'. Nevím, jak k tomu přijdou naši mladí pracovníci doma, kteří stejnou dobu (pět i více let) pracují na př. na vysoké škole a do Dubny se nedostanou jednak proto, že je doma nemá kdo zastoupit, jednak proto, že už v Dubně pro ně není místo. Domnívám se, že Ti, kdož v Dubně pobývají dlouhá léta z důvodů spíše rodinných nebo proto, že jsou užiteční pro technický provoz laboratoří, by neměli zatěžovat československou kvótu stanovenou pro vědecké pracovníky.⁹⁶

Kritika vyslovená V. Votrubou tehdy vyvolala na řadě míst nelibost, zdá se však, že přispěla k lepšímu vymezení kompetencí četných orgánů a institucí vstupujících do organizace československé spolupráce se SÚJV. V. Votruba zůstal členem i nové Komise pro spolupráci se SÚJV, která byla jmenována v roce 1971. Účastí na spolupráci se SÚJV však výčet jeho téměř nespočetných vědecko-organizačních funkcí a povinností, které ho čím dál víc odváděly od vlastní vědecké práce, zdaleka nekončí.

Oficiálních uznání za práci vykonanou pro československou fyziku a její reprezentaci na mezinárodním fóru se V. Votrubovi ovšem nedostalo mnoho, nebo na ně musil přinejmenším dlouho čekat. Řád práce, jehož udělení V. Votrubovi bylo navrženo v roce 1964, mu udělen nebyl; až v roce 1982 obdržel vyznamenání Za zásluhy o výstavbu. U příležitosti jeho 60. narozenin v roce 1969 mu ČSAV udělila zlatou oborovou plaketu Za zásluhy ve fyzikálních vědách; na jmenování akademikem však čekal do roku 1977 (byť návrh na jeho zvolení akademikem byl FTJF ČVUT a Vědeckým kolegiem jaderného výzkumu podán již v roce 1962). U příležitosti 60. narozenin V. Votruby uspořádaly MFF UK a Jednota československých matematiků a fyziků na jeho počest odborný seminář. Koncem roku 1970 byl pak Vědeckou radou MFF UK schválen (a cestou Rektorátu UK) podán k ministerstvu školství návrh na jmenování V. Votruby „zasloužilým vysokoškolským profesorem“; návrh se však nerealizoval, protože ministerstvo školství v červnu 1971 udělování tohoto titulu zrušilo.⁹⁷

⁹⁶ MÚA, fond ZHO / ZO ČSAV, k. III-166. Dopis V. Votruby vedoucímu Zahraničního odboru ČSAV V. Janatovi z 29. 5. 1967, rukopis na hlavičkovém papíře katedry teoretické fyziky FTJF ČVUT, 3 s. (v citaci je zachováno podtržení slov v dopise). Miloš Uhlíř (nar. 1932) byl na dlouhodobém pobytu v SÚJV od ledna 1963 do září 1966. Pracoval v Laboratoři teoretické fyziky u J. A. Smorodinského (podobně jako Pavel Winternitz z Ústavu jaderného výzkumu ČSAV, který pracoval v SÚJV od prosince 1962 do února 1968). K dalšímu, ročnímu pobytu do SÚJV M. Uhlíř odjel v březnu 1974. Archiv SÚJV, Osobní složky zahraničních pracovníků SÚJV, Československo, Uhlíř Miloš.

⁹⁷ Pod zdůvodněním návrhu, datovaným 15. prosince 1970, byl podepsán profesor L. Valenta. V charakteristice pedagogické činnosti V. Votruby mj. uvedl: „Pedagogická práce prof. Votruby byla vždy poznamenána v tom nejlepší smyslu jeho činností vědeckou. Sám jsa u nás a v některých případech i ve světě průkopníkem nových vědních oborů a směrů, zaváděl do výuky nové vědní disciplíny – moderní kvantovou teorii, teorii

Osobnost a dílo profesora V. Votruby připomíná v soudobé české fyzice Cena Václava Votruby. Je udělována od roku 2003 každoročně, ke dni Votrubových narozenin (19. prosince), za nejlepší doktorskou disertační práci v oboru teoretické fyziky obhájenou v předchozích třech školních letech. Soutěž o cenu organizuje Dopplerův ústav Fakulty jaderné a fyzikálně inženýrské ČVUT, finančně cenu sponzoruje Nadační fond pro rozvoj teoretické fyziky. Touto formou památka V. Votruby povzbuzuje a podporuje mladé české teoretické fyziky v jejich vědecké práci.⁹⁸

19. Závěr

Účast v SÚJV a spolupráce s tímto ústavem je nedílnou součástí historie česko-slovenské vědy a jejího začlenění do mezinárodní vědecké spolupráce. V příspěvku je zachycen jen velmi krátký, počáteční časový úsek této dnes již téměř 65leté historie, který však nebyl v předchozích pracích zatím pojednán.

SÚJV i spolupracující instituce zúčastněných členských států prošly během této historie zásadními proměnami, co se týče organizační struktury, experimentálního vybavení, výzkumné problematiky a širšího začlenění do mezinárodní vědecké spolupráce. Vědecká činnost ústavu a spolupráce s ním je nicméně i dnes ovlivňována mezinárodně-politickým vývojem a v neposlední řadě také stavem ekonomiky členských států. Věda by však měla národy spojovat.

Grantová podpora:

Publikace vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., RVO: 68378114.

atomového jádra, teorii elementárních částic a zároveň modernizoval a aktualizoval klasické partie teoretické fyziky, což mělo mnohostranné blahodárné důsledky [...].

Prof. Votruba byl vždy náročný učitel, přednášející i zkoušející na vysoké úrovni, ale přesto vždy otcovsky laskavý, povzbudivě kritický, vždy ochotný poradit i pomoci. Proto vždy kolem sebe stimuloval mimořádně příznivou tvůrčí atmosféru, v níž vyrostly desítky našich [...] předních teoretických fyziků [...].

[...] Prof. Votruba působil [...] rovněž nějaký čas na Komenského universitě v Bratislavě a někteří jeho tehdejší posluchači spolu s některými Slováky, které přitáhla jeho osobnost přímo do Prahy, byli základem [...] úspěšné bratislavské skupiny jaderných fyziků a teoretiků z oboru elementárních částic.

Podobně daly přednášky prof. Votruby na budapešťské universitě vznik maďarské škole teorie elementárních částic, z níž vzešli např. [...] fyzikové prof. Marx a prof. Román (který prohlásil, že přednášky prof. Votruby byly pro maďarské fyziky zjevením, jež jim teprve ukázalo, jak se dělá teorie elementárních částic). Podobně tomu bylo i v Sofii, a tak se mezi žáky prof. Votruby čítá např. i bulharský akademik Christo Christov.“ Archiv UK, fond MFF UK, OS, Votruba Václav. Návrh na udělení titulu „zasloužilý vysokoškolský profesor prof. Dr. Václavu Votrubovi, DrSc., členu korespondentu ČSAV, datováno 15. 12. 1970, podepsán prof. Dr. V. Valenta, laureát Státní ceny K. G., vedoucí Katedry teoretické fyziky I na MFF UK.

⁹⁸ Viz <<http://gemma.ujf.cas.cz/~exner/di/VVposter05.pdf>>. 110. výročí narození V. Votruby si na jednodenním semináři (sympoziu) uspořádaném Ústavem částicové a jaderné fyziky MFF UK dne 13. ledna 2020 připomněli někteří z jeho žáků a pokračovatelů. Viz <<http://ipnp.cz/cfs/index.php/2019/12/04/symposium-ke-110-vyroci-narozeni-vaclava-votruby/>>.

Die Beteiligung der Tschechoslowakei an der Errichtung des Vereinigten Instituts für Kernforschung (Dubna, Russland) und ihre Vertretung in seinem ersten Direktorat

ZUSAMMENFASSUNG

Die Tschechoslowakei war einer der ersten Signatarstaaten der Vereinbarung über die Errichtung des Vereinigten Instituts für Kernforschung, die am 26. März 1956 in Moskau unterzeichnet wurde. Zur Teilnahme an der Errichtung dieses Instituts wurde die Tschechoslowakei mit einer „Gedenkaufzeichnung“ vom 18. Januar 1956 eingeladen, die von N.S. Chruschtschow unterzeichnet war. Der sowjetische Vorschlag zur Gründung des Instituts war die Antwort auf formlose Gespräche, die auf der Ersten internationalen Konferenz für die friedliche Nutzung der Atomenergie in Genf im August 1955 zwischen Physikern aus West- und Osteuropa über eine internationale Zusammenarbeit in der Hochenergiephysik stattfanden. Das Institut sollte für die volksdemokratischen Länder eine Paralleleinrichtung zum Europäischen Laboratorium für Kernforschung (CERN) werden. Die Sowjetunion bot die Errichtung des Instituts auf der Grundlage zweier Einrichtungen der sowjetischen Akademie der Wissenschaften im Gebiet von Moskau an: des Instituts für Kernprobleme mit dem Synchro-Zyklotron 560 MeV (Megaelektronenvolt) und des Elektrophysikalischen Laboratoriums mit dem Bau des Teilchenbeschleunigers Synchrophasotron 10 GeV (Gigaelektronenvolt).

An der Beratung zur Institutsgründung vom 20.–26. März 1956 in Moskau nahm eine achtköpfige tschechoslowakische Delegation unter Leitung des Energieministers F. Vlasák teil, der bevollmächtigt war, für die Tschechoslowakei die Abschlussvereinbarung zu unterzeichnen. Namens der tschechoslowakischen Delegation trat in der Beratung das Delegationsmitglied J. Baier auf (amtierender stellvertretender Vorsitzender des tschechoslowakischen Regierungsausschusses für Forschung und friedliche Nutzung der Atomenergie), der auf den möglichen Beitrag tschechoslowakischer Physiker, Ingenieure und der Maschinenbauindustrie bei der Forschung und dem Aufbau des Instituts aufmerksam machte (Bau von Teilchenbeschleunigern und Kernanlagen).

Am Ende der Moskauer Beratungen wurde das erste Institutsdirektorat gewählt: der sowjetische Physiker D. I. Blochinzew und seine beiden wissenschaftlichen Stellvertreter: der polnische Physiker M. Danyś und der tschechoslowakische Physiker V. Votruba. Dem Direktorat wurde auferlegt, binnen drei Monaten einen Entwurf der Institutsstatuten zu erarbeiten.

Václav Votruba (1909–1990), korrespondierendes Mitglied der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften (ČSAV), Professor für theoretische Physik an der Karlsuniversität und Doktor der physikalisch-mathematischen Wissenschaften, war im Ausland ein bekannter und respektierter theoretischer Physiker. Im Studienjahr 1947/48 arbeitete er bei G. Wentzel und W. Pauli in Zürich. Wissenschaftliche Kontakte pflegte er auch zu sowjetischen theoretischen Physikern (bspw. zu V. A. Fok). Er publizierte Arbeiten zur Relativitätstheorie, Quantenelektrodynamik und zur Theorie der Elementarteilchen.

Der Vorschlag, den tschechoslowakischen Physiker als einen der zwei wissenschaftlichen Stellvertreter des Institutsdirektors zu ernennen, kam bei der Moskauer Beratung vom Leiter der sowjetischen Delegation A. W. Toptschijew. Die tschechoslowakische Delegation konsultierte diesen Vorschlag telefonisch mit dem stellvertretenden Ministerpräsidenten und Vorsitzenden des Regierungsausschusses für Forschung und friedliche Nutzung der Atomenergie, V. Kopecký in Prag. Von den beiden erwogenen Kandidaten: C. Šimáně (Elektroingenieur und Direktor des tschechoslowakischen Instituts für Kernphysik, Mitglied der Delegation der Moskauer Beratung) und V. Votruba, wurde Letzterer genehmigt, der seine Ernennung annahm (er befand sich damals dienstlich in Sofia). Aufgrund des Berichts der Delegation über die Teilnahme an der Moskauer Beratung wurde im August 1956 die Tschechoslowakische Akademie der Wissenschaften mit der Agenda der Zusammenarbeit mit dem Vereinigten Institut für Kernforschung in Dubna betraut; der Regierungsausschuss für Forschung und friedliche Nutzung der Atomenergie wurde im Juni 1956 aufgelöst. In den ersten wissenschaftlichen Beirat des Instituts wurden für die Tschechoslowakei V. Petržílka (korrespondierendes Mitglied der ČSAV, Professor und erster Dekan der Fakultät für technische und Kernphysik der Karlsuniversität), Č. Šimáně und F. Kovář (ab 1955 in Moskau tschechoslowakischer Botschaftsrat für Fragen der Kernenergie) delegiert; V. Votruba wurde in seiner Funktion als stellvertretender Institutsdirektor Mitglied des wissenschaftlichen Beirats. Zum Regierungsbevollmächtigten für die im

September 1956 stattfindende konstituierende Sitzung des Vereinigten Instituts für Kernforschung, auf der die Institutstatuten verabschiedet wurden, ernannte man J. Kožešník (korrespondierendes Mitglied und Stellvertreter des Hauptsekretärs der ČSAV, ausgebildeter Maschinenbauingenieur und Spezialist für angewandte Mathematik und Mechanik; die Funktion des Regierungsbevollmächtigten für das Institut hatte er bis Ende 1980 inne).

V. Votruba war als wissenschaftlicher Stellvertreter des Kernforschungsinstitutsdirektors in den Jahren 1956–1959 tätig (die zweijährige Amtszeit war ihm und auch M. Danysz um ein Jahr verlängert worden). In dieser Funktion war er mit der Agenda der ausländischen Institutsmitarbeiter betraut. Die ersten tschechoslowakischen Fachleute, die für einen langfristigen Arbeitsaufenthalt in das Institut entsandt wurden, waren die theoretischen Physiker I. Úlehla (wissenschaftlicher Mitarbeiter des Instituts für Kernphysik) und Jan Fischer (wissenschaftlicher Aspirant des Physikalischen Instituts der ČSAV). 1956 kamen weitere 13 tschechoslowakische Wissenschaftler und Fachleute zu einem langfristigen Arbeitsaufenthalt in das Vereinigte Institut für Kernforschung (Physiker, Chemiker, Ingenieure und Techniker). Während seiner Tätigkeit im Vereinigten Institut nahm V. Votruba auch an drei internationalen Spitzenkonferenzen über Hochenergiephysik teil (bekannt geworden unter der historischen Bezeichnung Rochesterkonferenzen): der siebenten Konferenz 1957 in Rochester (USA), der achten 1958 in Genf und an der neunten 1959 in Kiew.

Im Januar 1957 besuchte eine tschechoslowakische Regierungs- und Parteidelegation mit Staatspräsident A. Zápotocký das Vereinigte Institut für Kernforschung in Dubna. Gemeinsam mit dem Institutsdirektor und weiteren führenden Institutsmitarbeitern begrüßte V. Votruba die Delegation und begleitete sie bei der Institutsbesichtigung. Er nutzte die Gelegenheit der Begegnung mit Zápotocký, um ihm gegenüber seinem Ersuchen um Freilassung seines ehemaligen Aspiranten und Mitarbeiter M. Lokajíček zu wiederholen, dass er bereits im Januar 1955 an den Präsidenten gerichtet hatte. M. Lokajíček (1923–2019) war 1954 verhaftet und wegen seiner Beteiligung an dem katholischen Verein „Rodina“ zu sieben Jahren Freiheitsentzug verurteilt worden. Auf Anweisung des Staatspräsidenten wurde nach seinem Besuch in Moskau der Fall erneut untersucht und M. Lokajíček im Juni 1957 aus der Haft entlassen. Als wissenschaftlicher Mitarbeiter im Physikalischen Institut der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften wurde er jedoch erst ab 1. Januar 1969 eingestellt, nachdem er rehabilitiert worden war und 1968 einen einjährigen Arbeitsaufenthalt im Hochenergielaboratorium des Vereinigten Instituts für Kernforschung in Dubna absolviert hatte.

(Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter)

*Emilie Těšínská,
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.
tesinska@cesnet.cz*

Obrazová příloha

Obr. 1 Představitelé prvního ředitelství SÚJV: zleva M. Danysz, D. I. Blochincev a V. Votruba (fotografie ze zasedání Vědecké rady SÚJV v lednu 1959) [Zdroj: Elektronický fotoarchiv SÚJV Dubna <<http://photo.jinr.ru/>>, foto P. I. Zol'nikov]

Obr. 2 Přijetí československé vládní a stranické delegace v SÚJV v lednu 1957. Vědecký náměstek ředitele ústavu V. Votruba informuje členy delegace o pracích ústavu v oboru fyziky vysokých energií. V první řadě naslouchají mj. V. Kopecký, A. Zápotocký a A. Novotný, na kraji u okna ředitel ústavu D. I. Blochincev [Zdroj: Fotobanka ČTK, foto Jiří Rubič]

I ↓ 12.7.1955 mg

KATEDRA ATOMISTIKY A FYSIKY PEVNÝCH LÁTEK
NA MATEMATICKO-FYSIKÁLNÍ FAKULTĚ UNIVERZITY KARLOVY V PRAZE
II, KE KARLOVU 5 — TELEFON 233674/233806X 23 21 41-8

č. j. _____

V PRAZE dne 10. ledna 1955.

Presidentu Československé republiky
Antonínu Zápotockému,
P r a h a - H r a d .

věc: Žádost o slyšení.

Vážený pane presidente,

Seříd.
1/2

dovoluji si Vás požádati o slyšení ve věci Miloše Lokajička, mého bývalého aspiranta a bezpochyby nejnadanějšího z našich mladých pracovníků v nukleární fyzice, který byl odsouzen pro členství v rozpuštěném katolickém spolku "Rodina". Chtěl bych Vás při tom, pane presidente, informovat o mezinárodním postavení československé nukleární fyziky, zvláště theoretické, jejím mimořádném významu pro mezinárodní prestiž našeho státu a o tom, jakou škodu a ztrátu nám v tomto ohledu působí vyřazení M. Lokajička z odborné činnosti a mezinárodní soutěže; osobně pociťuji tuto ztrátu zvláště po zkušenostech ze svého pobytu v NDR a Maďarsku. Nakonec bych Vás chtěl poprosit, abyste jmenovanému nějak umožnil pokračovat v slibně začaté vědecké práci ku prospěchu naší vlasti.

Doufám v kladné vyřízení své Žádosti a jsem s pozdravem

Míru zdar

Václav Votruba

Prof. Dr. Václav Votruba,
vedoucí katedry atomistiky na Karlově
univerzitě,
člen korespondent Čsl. akademie věd .

*Přimlouvám se za něj
s jistotou z mládeževě.*

KANCELAR PREZIDENTA ČSR	
14. 1. 55 101047/55	
PŘÍLOHY:	FF.F:

Lokajička
12.8.1954 Váv.
ek 1/2

Obr. 3 Dopis V. Votruby prezidentu A. Zápotockému z 10. ledna 1955 se žádostí o slyšení ve věci M. Lokajička. Na dopise A. Zápotockým červeně připsán pokyn k prošetření věci [Zdroj: AKPR, fond Protokol T 1945–1963, spis č. 101.047/55]